

R A Z P R A V L J A N J A

RAZPRAVA O KNJIGI DR. DUŠANA KERMAVNERJA
"TEMELJNI PROBLEMI PRIMORSKE POLITIČNE ZGODOVINE"

Sekcija Marksističnega centra CK ZK Slovenije za vprašanja zgodovinopisja je 26. decembra 1978 na razširjeni seji razpravljala o Kermavnerjevi knjigi "Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)". K razpravi je povabila zgodovinarje, ki proučujejo obdobje socialne demokracije in nastanek jugoslovanske države. Vsebinska knjige je izzvala široko in skrbno pripravljeno razpravo. Spričo bogate razprave in široke pahljače pogledov, ki jih je razkrila, se je sekcija odločila, da jo predstavi širši javnosti.

Ivan Križnar: Zakaj razprava o Kermavnerjevi knjigi v sekciji Marksističnega centra CK ZKS za vprašanja zgodovinopisja

Razpravo o knjigi Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine" sem predlagal na dnevni red seje sekcije za vprašanja zgodovinopisja iz naslednjih razlogov:

1. Marksistični center CK ZKS je ustanovil našo sekcijo z nalogo, da obravnava idejna vprašanja našega zgodovinopisja. Sekcija je to nalogo soglasno sprejela v svoj program.

2. Na 2. seji sekcije je bil sprejet sklep, naj sekcija posveča večjo pozornost idejnim vprašanjem, medtem ko naj prepušča organizacijska vprašanja drugim pristojnim organom, da se delo teh organov ne bo dupliralo.

3. Knjiga je izšla v letu 1977 in so jo zato vsi zainteresirani mogli temeljito preštudirati in v tem času zbrati tudi vsaj nekaj dokazov za pravilnost ali napačnost stališč, morda tudi dokazov, ki bi eventualno ovrgli stališča in ocene, ki jih v knjigi navaja dr. Dušan Kermavner.

4. Tov. Branko Babič je sporočil, da je to Kermavnerjevo delo izzvalo pozornost zlasti na Primorskem, zato je dal pobudo, naj bi o njem razpravljala tudi naša sekcija.

Ker je to Kermavnerjevo delo izzvalo precejšnjo pozornost, smo povabili k razpravi razmeroma širok krog zgodovinarjev in poznavalcev primorske politične zgodovine ob koncu I. svetovne vojne. Celotno razpravo bomo posneli in poslali vsakemu razpravljalcu zapis njegove razprave v pregled in avtorizacijo. Na podlagi tako avtoriziranega zapisnika naj bi poskušala posebna delovna skupina sekcije, ki bi jo danes imenovali, pripraviti poročilo, ki bi ga objavili obenem z nekaterimi avtoriziranimi in najbolj utemeljenimi mnenji in ocenami, ki bodo tu izrečene, ali pa s celotno razpravo, če se tako dogovorimo.

Pravilno je, da svoje delo predstavi avtor sam. Ker pa je dr. Dušan Kermavner umrl pred izidom knjige, žal to ni mogoče. Njen avtor ne more pred nami utemeljevati svojih stališč, ničesar dodati, ničesar preklicati. Kljub temu je naša dolžnost, da to delo kritično ocenimo.

Ugotoviti moramo zlasti naslednje:

1. Ali je v svojem delu avtor pravilno interpretiral vsebino razprave dr. Milice Kacin-Wohinz "Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1921" in nekatere razprave ter spomine drugih avtorjev, s katerimi polemizira? Ali je kritika utemeljena, ali pa je netovariška in iznešena v žaljivem tonu?

2. Ali je avtor uporabil vse gradivo, ki nam je zgodovinarjem na voljo, da je prišel do številnih drugačnih razlag kot dr. Milica Kacin-Wohinz in drugi avtorji, katerih stališča avtor zavrača?

3. Ali so avtorjeva stališča dovolj utemeljena?

4. Katere njegove razlage morebiti niso logične in ne ustrezajo zgodovinski resnici ter jih je mogoče ovreči s protidokazi?

5. Kateri temeljni problemi primorske politične zgodovine v letih 1918—21 so še vedno ostali neraziskani oziroma odprti in jih je potrebno ponovno ali podrobneje raziskati?

6. Katere utemeljitve dr. Kermavnerja v tem delu moramo sprejeti in kakšnih napak se moramo pri našem zgodovinopisju izogibati?

Do vseh teh vprašanj in še do nekaterih drugih naj bi sekcija ob pomoči drugih zgodovinarjev, ki so preučevali to obdobje primorske politične zgodovine, s temeljito razpravo osvetlila sporna vprašanja, oblikovala svoja stališča in ocene ter o njih obvestila tudi javnost.

Ker sam nisem raziskoval obdobja 1918-21 na Slovenskem, sem prosil zgodovinarje, ki so to obdobje raziskovali, za nekakšen uvod v razpravo. Nekateri tu navzoči tovariši so mojo prošnjo odklonili z utemeljitvijo, da problemov ne poznajo dovolj, oziroma da dr. Kermavner z njimi v svojem delu polemizira in bi bilo zato enostransko, če bi oni pripravili tak uvod. Končno sem za uvod, ki naj bi samo odprl vprašanja, uspel pridobiti dr. Dušana Nečaka in prosim za vaše soglasje, da bi po njegovi uvodni besedi najprej poročal urednik Kermavnerjeve knjige France Klopčič, temu poročilu pa naj bi sledila splošna razprava.

Dr. Dušan Nečak: Uvodne besede

Uvodne besede sem razdelil v dva dela, od katerih je tovariš Križnar prvega že večidel obdelal. Odgovoril bi namreč še na vprašanje, zakaj smo se sestali in o čem naj bi razpravljali. Mislim, da je vendarle treba dodati še to, da je knjiga sprožila vrsto diskusij ne samo zaradi svoje strokovnosti oziroma strokovnih podatkov, ki jih vsebuje in strokovnih utemeljitev v odnosu do drugih avtorjev, ki so podobno tematiko obdelovali, temveč tudi za to, ker je pisana osebno polemično. Tak način pisanja seveda še posebej vzpodbuja zgodovinarsko in drugo javnost, da o knjigi razpravlja. Na drugi strani vsi tudi vemo, da je pokojni kolega dr. Dušan Kermavner o tej problematiki in tudi na podoben način že razpravljal, vsaj od leta 1965 naprej v vrsti razprav, ki jih je objavil predvsem v revijalnem tisku, in da imamo poleg te knjige v slovenskem zgodovinopisju še vrsto del, za katere bi tudi lahko rekli, da so temeljna dela, pa o njih v tako širokem krogu nismo razpravljali. Upam, da bo naša razprava dala odgovor tudi na to vprašanje.

Prešel bi kar na vprašanja, ki so se mi zdela taka, da je treba na njih opozoriti in za katera mislim, da mora naš forum dati odgovor nanje, ali vsaj poskuša odgovoriti. Zdi

se mi, da je osnovno vprašanje v zvezi s to problematiko vprašanje slovenske narodnjaške in delavske politike v odnosu do usode primorskih Slovencev. V to okvirno vprašanje sem razvrstil štiri vprašanja, za katera v nobenem primeru nočem trditi in jih utemeljevati s tem, da bi bila to edina vprašanja, o katerih lahko razpravljamo.

Prvo vprašanje je tisto klasično, o katerem se v zadnjem času zelo veliko razpravlja: Vloga političnih predstavnikov Slovencev pri takoimenovanem "romanju v Benetke" 1. novembra 1918. Na to vprašanje je mogoče navezati tudi vprašanja, o katerih bom govoril v nadaljevanju.

Drugo vprašanje, ki se mi zdi pomembno v tem sklopu, je vprašanje politike slovenskih socialistov v času tik pred koncem prve svetovne vojne. Navrgel bom le nekaj misli, zakaj sem uvrstil to vprašanje v uvodne besede. Mislim, da je treba razpravljati o politiki, ki jo Dušan Kermavner označuje kot politiko premirja, o vlogi Henrika Tume, o problematiki revije "Njiva" in še o vrsti stvari, ki so zapisane v tej knjigi in o katerih je v svoji knjigi govorila tudi tovarišica Kacinova.

Tretje vprašanje, ki ga postavljam in za katerega se mi zdi, da je tudi eno izmed temeljnih, je vprašanje revolucionarnega vrenja v letih 1918—1920, pri čemer bi to vprašanje poskušal razdeliti na dva dela. Na eni strani govorim o revolucionarnem vrenju v prvih dneh novembra 1918, na drugi strani o stanju tega vrenja v letih 1919 oziroma v letu 1920.

Zadnje vprašanje je vprašanje pomembnosti narodnjaške oziroma delavske politike na nacionalno mešanem ozemlju, kakršno je tržaško, kot obrambnem gibanju zoper raznarodovanje Slovencev, ki ga ni bilo težko predvideti in za katerega so vsi vedeli, da bo do njega prej ali slej prišlo.

Mislim, da sem na kratko povedal to, o čemer menim, da je treba na začetku govoriti, obenem prosim ostale, da bi postavili še kakšno vprašanje.

France Klopčič: O vsebini Kermavnerjeve knjige

Knjiga Dušana Kermavnerja "Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)" je primer, kako je treba kritično osmisliti preteklost, kako je treba zgodovino pisati znova s stališča marksizma.

Knjiga uvaja v zgodovino pisje vrsto novih ugotovitev in presoj. Vse so močno argumentirane in tako nabasane s podatki in polemiko, da se pod njihovo težo upogibajo nasprotna stališča in umikajo.

Ena takih poglavitnih presoj je trditev o "vstopu" primorskih Slovencev pod Italijo jeseni 1918. Dušan Kermavner pravi o tem takole:

"V prvem poglavju uvajam v našo politično zgodovino nov pojem vstopa primorskih Slovencev pod Italijo jeseni 1918 namesto dosedanjega označevanja slovenske udeležbe pri tržaškem odposlanstvu ali romanju v Benetke konec oktobra 1918 kot slovenske pripomoči k italijanski zasedbi Primorja. To označevanje sem bil uvedel sam in ga vzdrževal kljub njegovi enostranosti, čeprav sem se zavedal, da je ob njem izostala pozitivna misel tržaških narodnjaških akterjev. Ko zdaj uvajam to novo, pokažem, prvič, okolnosti, zaradi katerih sem jo doslej pustil ob strani, in drugič, kako tudi ob njenem ustreznem upoštevanju vendarle ostaja v veljavi dosedanje razpravljanje o slovenski pripomoči k italijanski zasedbi Trsta" (str. 5 omenjene knjige; v nadaljnjem bom navajal samo strani).

Đalje pravi: "Vse dosedanje razpravljanje o tisti udeležbi pri 'romanju' v Benetke bodisi sploh ni ali pa ni v zadostni meri — kakor najnovejše Milice Kacin-Wohinz — spoznavalo v njej specifično modaliteto 'vstopa' primorskih Slovencev pod Italijo" (str. 7).

Avtor se ne zadržuje na nadrobnostih potovanja tržaške delegacije s torpedovko v Benetke. Zanj je popolnoma jasno:

"V okviru logike slovenske narodne politike se kopičijo razlogi proti vsakršni slovenski soudeležbi bodisi pri eventualnem tržaškem italijanskem odposlanstvu v Benetke po italijansko pomoč ali pri skupnem italijansko-slovenskem odposlanstvu tja po 'antantno' pomoč, ki je prav tako moglo opraviti le — italijansko nalogo!" (str. 11—12).

Zavrača različne razlage ravnanja slovenskih narodnih politikov, kakor na primer slabo spominjanje, nezadostno informiranost, željo pripeljati v Trst antantno vojsko, ne italijansko, in drugo.

"Z izbranim ravnanjem tržaški narodnjaki niso mogli ničesar 'rešiti' in so vsi takšni njihovi subjektivni nameni glede na objektivni položaj — od muh!" (str. 10).

"Osebnosti tržaških narodnih voditeljev z dr. Josipom Ferfoljo (vred) nikakor ni mogoče imeti za preproste naivneže, ki da so se ... dali zaslepti..." (str. 12). "Naj izrečem sodbo — pravi D. Kermavner — da so se le kot prebrisanci takrat in v poznejšem spominjanju delali takšne naivneže, da bi prikrili svoj politični račun" (str. 12).

Avtor pri tem odkriva bistveno posebnost, ki jo imenuje pozitivno, — pozitivno po pritrdilno učinkujočem ravnanju, ne kot odobravanja vredno ravnanje:

"Tržaško romanje v Benetke je rabilo predvsem za to, da so tako tržaški socialisti kakor slovenski narodnjaki prekrili dotedanje nikakor ne antantofilsko (iredentistično) ravnanje med vojno in pred njo. Zato niti pri klicanju antantne zasedbe Trsta niti pri zasedanju mesta, to je ob prevzemu oblasti s strani teh 'antantnih' italijanskih čet narodnjaški predstavniki niso hoteli manjkati. Takšno pasivnost bi antantna Italija pač izkoristila za takojšnjo protislovensko gonjo, češ glejte jih, bili so prav do konca antantni sovražniki in stali so na fronti in v zaledju za Avstrijo, ki jih je ščitila pred italijansko 'odrešitvijo' Primorja, in tudi ob njenem koncu žalujejo zanjo. Mar ni bilo predvidljivo, da bi takšna gonja morala voditi do sovražnega ravnanja zasedbenih oblasti s Slovenci kot s pripadniki sovražne države? V takšen dober namen, da bi zavarovali slovensko prebivalstvo pred takšnim sovražnim ravnanjem, se jim je zdelo opravičljivo sodelovati pri klicanju antantnih čet v Trst na temelju sporazuma, da se pokliče antanta, ne Italija sama, čeprav so vsi vedeli, da gre zanjo" (str. 12).

Odtod prehaja avtor k drugemu bistvenemu podatku, doslej, to je do knjige Milice Kacin-Wohinz, malo ali nič upoštevanemu.

"V soudeležbi pri romanju v Benetke je bila v kali vsebovana tudi že poklonitev predstavnikov slovenskega narodnega sveta okupatorskemu guvernerju po njegovem prihodu. In v logiki tega ravnanja je bila tudi doslej neznana, od Milice Kacin-Wohinz odkrita prošnja obeh poglavitnih narodnjaških tržaških voditeljev dr. Otokarja Rybářa in dr. Josipa Wilfana 'guvernerju, naj posreduje, da se čimprej zagotovita red in mir tudi zalednemu ozemlju', kateremu da 'grozi nevarnost ..., da ga bo popolnoma opustošila umikajoča se avstrijska vojska in sodrga, ki vdira iz mesta'" (str. 16).

Ko je s temi in drugimi podatki osvetlil "ravljanje tržaškega narodnjaškega vodstva" (str. 19), pravi avtor, da "mu pač najbolj ustreza poimenovanje 'vstopa' primorskih Slovencev pod Italijo" (19).

Temu ravnanju narodnjaškega vodstva avtor zoperstavlja drugačno možnost, ki je tedaj obstajala. On piše o "stališču, ki je bilo v prevratnih dneh jeseni 1918 nasprotno ravnanju tržaškega odbora za javno blaginjo, to je "beračenju" pomoči v

Benetkah, in je namesto tega želelo, naj bi se Italija in antanta ukvarjali ne s pomočjo propečim Trstom, ampak z 'delavsko svobodno republiko', ki bi jo oklicali v njem socialisti obeh narodnosti in tako pokazali svetu, 'da Trst ni italijansko nacionalistično leglo, marveč da tam prevladuje združeno slovensko-italijansko delavstvo'. Opraviti imamo s socialistično zamisljijo, ki je bila iz korenin zvezana s perspektivami socialističnega razvoja — po zgledu delavskega iztrganja oblasti iz rok meščanstva v oktobrski revoluciji — in ki se je mogla pojaviti le pri vsakršnih iluzijah v wilsonistično antanto prostem slovenskem politiku dr. Henrikumu Tumi" (str. 16).

Naslednji sklop med seboj povezanih okoliščin, ki ga obravnava D. Kermavner, se nanaša na sodelovanje slovenskih tržaških socialistov pod tedanjim vodstvom R. Golouha in J. Ferfolje v narodnim, slovenskim meščanstvom (glej naslov na str. 22). Tako namreč ocenjuje avtor politiko tedanjega vodstva slovenskih socialistov in zato piše (str. 5) o obstoju "narodnjaško-socialističnega premirja". Pri tem ugotavlja "krivo Regentovo spominjanje" (str. 25), da "ni mogoče sprejeti Regentove pripovedi" (str. 24). Ivan Regent pride tako, menda prvič, na kritično rešeto slovenskega zgodovinopisja.

Avtor skrbno spremlja dogajanje v socialističnem in narodnjaškem taboru na ozadju mogočnega revolucionarnega vala med ljudstvom italijanske in slovenske narodnosti. Razvoj je privedel do tega, da so se slovenski socialisti osvobodili narodnjaškega zavezništva in šli na združitev z italijansko socialistično stranko, ki je hitro in temeljito levela.

"Spominska slika — pravi D. Kermavner — ki jo je podal Ivan Regent o reviji 'Njiva', se sesuje cela ob kritičnem pretresu" (str. 31). Enostranska predstava je Ivana Regenta zapeljala v pretirano pripoved, kako da so začeli stopati v stranko tudi prosvetni delavci. Docela v območju Regentovih pretiravanj je Milica Kacin-Wohinz pripisala socialistom načrt ali račun, da bodo lahko odtegnili slovensko inteligenco narodnemu taboru in jo mobilizirali za delo za socializem (str. 32).

Nadaljnji veliki sklop vprašanj, ki zanima D. Kermavnerja, se nanaša na pariško mirovno konferenco.

Tu avtor piše o "izkrivljeni podobi teh zadev v spominskih zapiskih Rudolfa Golouha" (str. 5), ki ga dolži, da je sestavil obtožno konstrukcijo proti primorskim slovenskim socialistom (glej naslov na str. 39). Golouh je namreč zelo zgodaj zapustil Trst in Primorsko, pa se je dvignil na piedestal tožilca.

"Golouha ni čisto nič brigala okoliščina — piše D. K. — ki smo jo dodobra spoznali v prejšnjem poglavju, da se je namreč italijanska socialistična stranka na vsej črti zavzemala tako za narodne pravice primorskih Slovencev (in istrskih Hrvatov) kakor tudi za njihovo pravico do samoodločbe. ... Hkrati je moral Golouh izbrisati vso revolucionarno situacijo in perspektivo, v okviru katere je treba razumeti ravnanje revolucionarnih socialistov bodisi v Primorju ali drugje, in je primorske socialiste docela iztrgal iz takratnega revolucionarnega vala, ko jih je predstavil, kako da 'so potencirano poudarjali, da je mogoče pravilno rešiti narodno vprašanje le v socialistični družbi in z bojem za uresničitev socializma'" (str. 45).

Ko obravnava pariško mirovno konferenco, pravi D. Kermavner tudi naslednje:

"Milica Kacin-Wohinz se kaže v znatnem delu svojega prika žrtve samovoljnega narodnjaškega vztrajanja pri antantofilskih iluzijah, ki so v resničnosti odpadle že spomladi 1919. Te iluzije so obstajale v zanašanju na predsednika Združenih držav Amerike W. Wilsona kot predstavnika velesile, ki ni bila vezana z londonsko pogodbo med Italijo in tripelentento, to je Francijo, Anglijo in Rusijo, da bo pomagal Jugoslaviji proti italijanskemu prigrabljanju jugoslovanskega ozemlja" (str. 39).

Antantofilstvu se je avtor že večkrat prej, ne samo v tej zadnji knjigi, ogorčeno upiral. O tem pričajo trije dodatki h knjigi.

Posebej se je D. Kermavner ustavil pri primorskem "narodnostnem boljševizmu".

"Posebno poglavje posvečam pojavu, ki doslej ni bil deležen zadostne pozornosti, slovenskemu 'narodnostnemu boljševizmu', v katerega se je prelivalo tradicionalno rusofilstvo narodnjaškega tabora v mnogo večji meri, kakor smo si doslej to predstavljali. Z izpovedovanjem 'narodnostnega boljševizma' si je narodnjaštvo krpalo vdorne luknje, ki jih je v njegovem obzidju napravilo butanje simpatij do revolucionarne Rusije" (str. 6).

V poglavjih 5 in 6 skuša avtor "prispevati k bolj globalnemu in globljemu razumevanju dogajanja v času revolucionarnega vala 1920—1921 na Primorskem, kakor nam ga omogočajo dosedanji spominski opisi in zgodovinarski poskusi" (str. 6).

Ni pa v knjigi poglavja — ker ga v tipkopisni zupuščini ni bilo — ki ga je avtor v uvodu takole označil:

"Na koncu pa odpiram doslej zaprto stran v zgodovini našega revolucionarnega delavskega gibanja, kako so slovenski primorski komunisti sebe in Komunistično partijo Italije povedli proti sredi dvajsetih let k novemu stališču v narodnem vprašanju" (str. 6).

Po mojih podatkih iz tistih časov in iz pogovora z Dušanom Kermavnerjem lahko trdim, da D. K. pri tem misli na prispevek Vladimirja Martelanca, mladega primorskega intelektualca, enega najbolj talentiranih mladih komunistov. Bil je več let v neposrednih stikih z osebnostmi iz vodstva KP Italije in je o nacionalnem vprašanju zapustil več pomembnih spisov. Ubili so ga leta 1944 v Dachauu.

Ena poglavitnih posebnosti Kermavnerjeve knjige je uporaba marksizma pri razčlenbi dogajanj v letih 1918—1921, predvsem k bistvenim, problemskim pojavom, brez citatov iz klasikov marksizma, brez izrecnega licitiranja njihovih ali, recimo še, Leninovih idej.

Tu gre tudi za eno temeljnih prvin teorije zgodovine, za historizem ali zgodovinskost.

Avtor namreč očita naši zgodovinariki:

"Zdi se, da se vsa izživlja v merjenju dogajanja za časa italijanske zasedbe v letih 1918—1921 z nekim 'modelom', izposojenim iz poznejšega razpleta, iz NOB! Tako je zamešala med seboj dve v bistvenem se razlikujoči zgodovinski situaciji" (str. 54).

K podobnemu zaključku ga sili kategorična obsodba, ki jo je izrekla Milica Kacin-Wohinz: "Narodno vprašanje je bilo torej v tem času za italijanske socialiste, tako kakor za večino socialističnih ali komunističnih strank v svetu, neraziskano, nerazumljeno in postransko."

Na to obsodbo vsega razrednega delavskega gibanja pravi Dušan Kermavner:

"... narodno vprašanje ne bi smelo biti — nikdar in nikoli?! — 'postransko', temveč — vselej?! — poglavitno in le v tem primeru bi bilo povrhu tudi 'raziskano in razumljeno'. Kajti če prevedemo to načelno nacionalistično stališče Milice Kacin-Wohinz v konkretno govorico, je bilo treba po italijanski zasedbi na Primorskem vse drugo zapostaviti nalogi, da se primorski Slovenci pridružijo osrednjim rojakom v Jugoslaviji. Skratka: pod tisto 'konkretno akcijo', o kateri pripoveduje M. K.-W., da je po njej grabila italijanska socialistična stranka, medtem ko le sama 'občuti' za nazaj tolikšno 'potrebo' po njej in si jo 'neprestano ponavlja' le ona sama, si ne moremo predstavljati nič drugega kakor le prestavitev narodnoosvobodilnega boja za četrto stoletja nazaj in dosego z njim priključitve primorskih Slovencev osrednji Sloveniji in s tem Jugoslaviji že v obdobju po prvi svetovni vojni, da jim ne bi bilo treba prebiti četrto stoletja pod italijansko oblastjo in pod fašističnim nasiljem" (str. 56).

Naslednja temeljna kritična misel D. K. se ustavlja pri zgodovinarskem poslu, da moramo slovenske primorske socialiste "presojati po njihovi poglavitni ideji, namreč po orientaciji na mednarodno socialistično revolucijo ali na razširjenje ruske boljševiške revolucije prek Srednje Evrope in Balkana proti zahodu, ki je obetala, da prinese tudi odrešitev od italijanskega imperializma po antantni zmagi podjarmljenim primorskim Slovencem; pri tem moramo upoštevati tudi brezmočnost druge, narodnjaške alternative, namreč obešanja še nekih praznih upov na zaželeni obrat na pariški mirovni konferenci ali pa na jugoslovansko-italijansko vojno v nedogledni prihodnosti" (str. 57—58). V orientaciji slovenskih socialistov na mednarodno revolucijo se je razodevalo takratno združevanje socialnega boja z narodnim. "Revolucionarni socialisti obeh narodov — nadaljuje D. K. — se niso smeli podrežati svojim buržoazijam, buržoaznim državam. Takšnega reševanja primorskega narodnega vprašanja, ki bi bilo skupno narodnjakom in revolucionarnim socialistom, si nikakor ni mogoče zamisliti" (str. 58—59).

V to skupino presoj spada tudi avtorjeva trditev:

"V okoliščinah revolucionarnega vala v Evropi in pri nas, na obeh straneh jugoslovansko-italijanske demarkacijske črte, je bila za revolucionarno delavsko in kmečko gibanje med primorskimi Slovenci nesprejemljiva narodnjaška zaverovanost v matično domovino" (str. 59), zaverovanost, ki jo avtor krsti za "nacionalistično mavrico" (str. 69).

Kakor je videti iz zgornjih izvlečkov iz knjige umrlega avtorja, se kot rdeča nit skozi vso pripoved vleče dosledno odklanjanje meščanskega nacionalizma. Zato njegova knjiga nima samo spoznavnega in teoretičnega pomena, marveč je tudi sredstvo za naš aktualni odpor vsakemu pojavu pretiranega, zgrešenega nacionalizma.

Dr. Milica Kacin-Wohinz: Kritične pripombe k metodi in vsebini

Čeprav Kermavner s svojo knjigo postavlja na zatožno klop moje delo — in mene osebno —, bom poskušala bolj ocenjevati njegovo delo kot braniti svoje. To dvoje seveda ni mogoče docela ločiti, zato mi ne zamerite, če bo ton moje razprave tudi odraz osebne prizadetosti. Sicer pa mislim, da ni mogoče govoriti o Kermavnerjevi knjigi, ne da bi govorili hkrati tudi o moji in še o Regentovih in Golouhovih spominih, da ne govorim o delih, ki so bila pred tem predmet Kermavnerjeve kritike. Podrobnejši odgovor na množico Kermavnerjevih kritičnih pripomb — obtožb — bom najbrž morala posebej napisati in ga objaviti, tu se bom omejila le na nekatera vprašanja, ki kažejo, da je tudi Kermavnerjeva zgodovinska metoda lahko vprašljiva. S tem bom hkrati, vsaj s svoje strani, odgovorila na vprašanja, ki sta jih zastavila tovariša Križnar in Nečak.

V prvem poglavju "O vstopu Slovencev v Italijo" omejuje Kermavner svojo razpravo na misijo v Benetke. Menim, da bi moral to misijo povezati s predhodnim dogajanjem, ki mu botruje Odbor za javno blaginjo in ki mu jaz posvečam celo poglavje. Romanje v Benetke je bilo le logična posledica stališč odbora, v katerem so bili tudi revolucionarni socialisti. Slovenskim zastopnikom odreka vero, upanje ali zaupanje v možnost antantne zasedbe Trsta in Primorske, vendar če te vere ali upanja ni bilo, si le težko razložimo njihova prizadevanja za antantno zasedbo še več tednov po italijanski okupaciji; o teh prizadevanjih je mnogo govora v moji knjigi, vendar Kermavner uporabi en sam podatek: prošnjo slovenskih narodnjakov po zasedbi cele Primorske, ki jo kvalificira kot prošnjo po italijanski zasedbi, analogno z misijo v Benetke. Če jaz vidim v ravnanju narodnjakov, na osnovi novih virov, poskuse, da bi "rešili kar bi se rešiti

dalo", je to za Kermavnerja gola konstrukcija. Ne vidi pa, da je v tem inkriminiranem stavku vključena tudi tista komponenta, ki jo on poimenuje "specifična modeliteta vstopa Slovencev v Italijo". Gre za eno izmed komponent, ki je gnala Slovence v Odbor za javno blaginjo, v Benetke in h guvernerju. S svojo navzočnostjo pri odločilnih dogodkih so nameravali doseči čimboljše pogoje za Slovence pod vojaško okupacijo in tiste, ki bi utegnili pripasti Italiji. Ta argument prav nič ne izključuje upanja, da bodo v Trstu in na celo Primorsko priklicali antantne čete. Tu moram opozoriti, da si Kermavnerjev pojem "vstopa" Slovencev v Italijo, kot "pozitivnega političnega dejanja" ne morem razlagati drugače kot pozitivnega v smislu realne politike. Tako realno politiko je videl tudi Tuma, ko je goriškim narodnjakom — prav tedaj, novembra 1918 — očital: "namesto da bi se formalno poklonili novemu gospodarju — Italijanom — se je vse potuhnilo" (Iz mojega življenja, str. 386).

V zvezi z vprašanjem možnosti revolucije v Trstu v dneh razpada habsburške monarhije navaja Kermavner vrsto domnev: "ko bi ... socialisti odklonili sodelovanje z meščanstvom, bi lahko razvili rdečo zastavo na magistratu", nakar "bi se morali pobrigati za oboroženo silo" itd. Tak način dokazovanja možnosti revolucije ni ravno prepričljiv, saj novih virov in podatkov, ki bi kazali na to možnost, ne navaja, le svoje teze iz preteklih let ponavlja in razvija. Medtem, ko je sila oster do slovenskih narodnjakov in socialistov, bi pričakovali, da bo kaj več povedal tudi o italijanskih socialistih, tistih, ki so tvorci koncepta o neodvisnem tržaškem ozemlju. Še septembra 1918 so pripravljene pogovarjati se z jugoslovansko socialno demokracijo v smislu nasprotovanja glede priključitve Primorske k Italiji, v prvih dneh oktobra pa so v Odboru za javno blaginjo in v misiji za Benetke skupno z italijanskimi meščanskimi strankami. Tudi Pittoni je v tem odboru, dasi ga ni v Trstu, enako ustanovitelj poznejše komunistične stranke Tuntar z nekaterimi drugimi revolucionarnimi socialisti. Če torej ne sprožijo revolucije, jo morda tudi zato ne, ker ne vidijo prave možnosti? In če oni te možnosti ne vidijo, kako lahko mi danes govorimo o objektivni možnosti revolucije? Vse razpoložljive vire o tem vprašanju sem upoštevala v svoji knjigi, od dokumentov do časopisov in spominov. Če sem na tej osnovi ugotovila, da možnosti za revolucijo ni bilo, bi moral Kermavner to spodbiti le z navedbo novih virov in podatkov. Toda dejstvo je, da revolucije ni bilo, zato se vprašujem, ali je ustrezno zgodovinski metodi, ustvarjati miselne konstrukcije za dokazovanje, da bi nekaj lahko bilo, kar ni bilo? V nadaljnjem tekstu Kermavner prav s tega vidika spodbija upravičenost celega poglavja v moji knjigi, dasi je zgrajen na virih. Toda o tem pozneje.

Še eno vprašanje v prvem poglavju moram omeniti. Kermavnerjevo trditev, da je vloga inteligence — meščanstva — bistvena le pri "prvotnem oblikovanju narodne zavesti", kajti potem preprosto ljudstvo samo v sebi vzdržuje narodno samozavest. Že razvoj vzdrževanja narodne zavesti in odpora v naslednjih letih vse do druge vojne spodbija to trditev. Prosim, da nekdo pove, kako je dandanes s to rečjo med Slovenci v zamejstvu, ali bi se narodna zavest res vzdrževala sama od sebe, brez učiteljev, pisateljev itd. in končno čemu se zavzemamo za slovenske šole, za slovensko kulturo, za slovenski tisk?

V drugem poglavju — o slovenskih socialistih na razpotju — prinaša nove podatke in ugotovitve. Tu mi očita, da napačno sodim o slovenskih socialistih, ko pravim, da so od aprila 1919 politično pasivni. To pasivnost sem razbrala iz virov in tudi iz dejstva, da ni podatkov o politični aktivnosti. Že res, da če ni podatkov — virov — še ni rečeno, da ni aktivnosti, toda raziskovalec si je najbrž ne more izmisliti. Tudi Kermavner ničesar konkretnega ne pove o tej aktivnosti. Hkrati spodbija vso mojo razlago o *kulturni* aktivnosti socialistov v tem času (od novembra 1918 do aprila 1919) in jo oceni

kot "prostomiselno". On te aktivnosti ne vidi, morda tudi zato, ker napačno razume mojo navedbo vira, ki se glasi "časopis Edinost, I.—VI. 1919" (to je, od januarja do junija). Kermavner pa rimski številki — morda naménoma — prebere kot 1. junij. V Edinosti 1. junija 1919 seveda ni podatkov, ki jih jaz navajam v knjigi. Poleg tega je sam s seboj v nasprotju, ko navaja Regentovo poročilo iz decembra 1918 o obnavljanju društev ljudskega odra, da ne omenjam ustanovitve Višjega kulturnega sveta za slovenski proletariat z revijo Njiva — marca 1919 —, kar je najbrž dovolj močan dokaz o kulturni aktivnosti slovenskih socialistov. Očita mi še, da napačno ocenjujem konferenco slovenskih socialistov 6. aprila 1919 kot preusmeritev k revolucionarnosti. Ta moja ocena sloni na resoluciji in diskusiji konference ter tudi na Kermavnerjevi oceni iz leta 1957, ki jo v knjigi dosledno citiram. Sedaj pa dokazuje, da ni bilo nikakršne preusmeritve, čeravno le malo prej pove, da se je Tuma "očitno zadovoljen z levičarsko preusmerjenostjo dal izvoliti v odbor" (str. 30). Namesto levičarske preusmeritve je po Kermavnerju še trajalo premirje med socialisti in narodnjaki do vstopa slovenskih socialistov v italijansko socialistično stranko septembra 1919. To premirje prikazuje z vrsto podatkov, ki jih jaz morda nisem dovolj upoštevala, vendar je iz njegovega teksta razvidno, da gre le za ozko skupino v Trstu, dejansko samo za dr. Ferfoljo in deloma Regenta, ki še naprej poskuša vzdrževati premirje. To seveda še ne pomeni, da se stranka ni revolucionarno preusmerila že aprila 1919.

Glede slovenskih učiteljev se gotovo moti, ko pravi, da niso bili levičarski. Vsi seveda ne, vendar že podatek, ki je naveden v mojem delu o prošnji slovenske učiteljske zveze za vključitev v delavsko zbornico poleti 1920, priča o njenem levičarstvu. V poznejših partijskih dokumentih iz let 1923—1925 je še mnogo podatkov, ki kažejo, da je slovenska učiteljska zveza zelo blizu komunističnemu gibanju in da je v rokah komunistov. Med voditelji sta bila komunistično usmerjena Hreščak in Pahor.

Hudo v tem poglavju je, kakor tudi v vseh drugih, da mi spodbija vsakršno pravico razlage, rekonstrukcije, poskusa razumevanja narodnjaškega — meščanskega ravnanja. Po njegovem je dovolj vedeti, da ima meščanski razred pač meščanski koncept narodnjaštva, zato je vsaka razlaga odveč. Če ta razlaga že je, že obstaja, je zanj: "opravičevanje" narodnjaštva, "nacionalistična tendenca", "nerazredno gledanje", "materinska skrb" in vrsta drugih obtožb, ki jih more bralec najprej opaziti, in ki dajejo pečat Kermavnerjevemu spisu. Kermavner trdi, da meščanstvo nima možnosti izvajati tudi socialne politike in pri tem pozablja — tudi zato, ker se omejuje na Trst — da je v narodnjaškem gibanju tudi krščansko socialna struja, ki že tedaj, 1919—1920, nastopa s socialnim programom. S tem socialnim programom odtegne slovenske kmečke množice iz delavskega gibanja, zato maja 1921 volijo narodnjaško listo.

V tretjem poglavju — o pariški mirovni konferenci — polemizira Kermavner predvsem z Golouhovimi Spomini. Tako kot glede misije v Benetkah sodi, da bi narodnjaki morali vedeti takoj ob Wilsonovi deklaraciji aprila 1919, da ni več diskusije o pripadnosti ozemlja zapadno od Wilsonove črte, in ker tega nočejo vedeti, še naprej zavajajo slovensko prebivalstvo z iluzijami. Samo en podatek naj navedem s tem v zvezi, ki je bil tudi Kermavnerju znan, saj ga je uporabil iz moje knjige: Rybař šele 19. avgusta piše iz Pariza Vilfanu v Trstu, da je dokončno opustil upe glede premaknitve Wilsonove linije. Če je Rybař, član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci, dotlej upal, kako je mogoče očitati Tržačanom oz. Primorcem, da še upajo? In ali ni vsaka politika neke stranke usmerjena k vztrajanju do zadnjega na nečem, kar je vsaj na videz še možno pričakovati? Druga možnost je pasivnost. Benetke, vztrajanje na antantni zasedbi, premaknitev Wilsonove črte, so toliko časa stvar upov ali iluzij, dokler ne pade končna odločitev in to je rapalska pogodba.

V četrtem poglavju — o pogrešani konkretni akciji — Kermavner med drugim trdi, da predstavljam model NOB na čas po prvi vojni in da si zamišljam povsem drugačno situacijo kot je v resnici bila. To utemeljuje s citati, iztrganimi iz konteksta in sicer iz sedmih različnih obravnjav v knjigi. Célo poglavje o strahu italijanskih oblasti pred narodno vstajo se mu zdi odveč, češ, kaj je treba toliko "ožemati" vire, da dokažeš nekaj kar je samo po sebi umevno, in sicer, da je slovensko prebivalstvo antiitalijansko, in da ni bilo protiitalijanskih akcij (primerjajte njegovo poglavje o revoluciji, ki je tudi ni bilo). Poglavje je res predvsem dokumentacija o obnašanju Slovencev v očeh italijanskih oblasti. Če sem to dokumentacijo navedla, sem jo zato, ker priča o razpoloženju množic in zato, ker kaže na motive za požig Narodnega doma ter povzroči dodatno načrtovanje glede zaostritve okupacijskega režima. Le v tem poglavju Kermavner omenja tudi dejstvo, da moja knjiga obravnava tudi okupacijsko oblast, katere on očitno ne uvršča med temeljne probleme primorske zgodovine, saj se je sploh ne dotika, kakor tudi ne glavnega vprašanja tiste dobe, to je naraščanje fašističnega gibanja.

Na očitek, da podučujem socialiste, kako bi morali ravnati glede nacionalnega vprašanja, lahko odgovorim le to: prav nič si ne "zamišljam" socialističnega reševanja narodnega vprašanja skupaj z narodnjaškim vodstvom (str. 59), kakor mi on podtika. Célo poglavje v moji knjigi obravnava prepad med obema gibanjema in brvi, ki mi jo Kermavner pripisuje, ne gradim med socialistično in narodnjaško stranko, oziroma njunimi vodstvi, temveč med socialistično stranko in ljudskimi množicami. Če ugotavljam (ne predpisujem!), da bi socialisti z nekim programom na nacionalnem področju bolje mobilizirali množice, ugotavljam to zato, ker le-te že v začetku leta 1921 ponovno preidejo pod vodstvo narodnjaške stranke. O tem zelo nazorno pričajo volilni rezultati maja 1921. Komunistična stranka ali bolje slovenski komunisti so res izšli iz teh množic, kot pravi Kermavner, toda to jim še ne garantira hegemonije nad temi množicami. Sicer komunistična stranka ne bi še leta 1923—1924 ugotavljala, da bo možno obdržati vpliv na množice le, če bo stranka izdelala program, ustrezen tudi slovenskim nacionalnim zahtevam. To vprašanje je tja do 1940 temeljno za komunistično stranko v Julijski krajini. To obravnavam v svoji drugi knjigi. Res pa je, da sta v letih, ki jih obravnava Kermavner, v ospredju misel na revolucijo in revolucionarne perspektive, toda tudi tega dejstva v moji knjigi ne more pogrešati, saj mu posvečam več kot dve tretjini prostora. Le moje formulacije mu očitno niso všeč, če se mu vsiljuje mnenje, da sem vseskozi na strani narodnjakov in na protirevolucionarnih stališčih.

Kermavnerjev opis narodnostnega boljševisma je med najbolj zanimivimi in prinaša nove podatke. Jaz pojava očitno nisem dovolj zaznala, da bi ga tudi tako poimenovala, dasi sem ga v knjigi omenila. Ocena Draga Godine (str. 66—67) je docela neprepričljiva, sloni na domnevah in je zato gola konstrukcija. Še nekaj stvarnih napak se je tu pojavilo: Godina gre na konferenco v Imolo in ne na kongres v Livorno, in to ne zato, da bi prispeval k prelomu komunistične frakcije s Tumo, saj je Tuma zoper vse frakcije; tudi izгона Tume iz komunistične stranke ni mogel povzročiti Godina, saj Tuma ni izgnan, pač pa sam izstopi. Že res, da Godina z abstinenco idrijskih komunistov zmanjša število komunističnih glasov na volitvah maja 1921, toda kdo je kriv za visoko število narodnjaških glasov po vseh slovenskih občinah? Najbrž ne Godina.

Glede petega poglavja — o vrhuncu revolucionarnega vala — puščam ob strani težke obtožbe o tendencioznosti, pavšaliziranju, subjektivnem obračanju smisla itd. Ustavila se bom le pri očitku, da podcenjujem splošno stavko septembra 1920. To podcenjevanje najbrž ni mišljeno tako, da ji dajem premalo prostora v tekstu, tudi ne, da ni dovolj dokumentirano z viri. Uporabljam, tako kot za druga poglavja, vse dostopne vire od komisarjevih poročil do Piccola in Rdečega praporja; druga stvar je, če jih intepretiram

tako, kakor jih pač jaz razumem — drugače jih tudi ne morem. Seveda so viri povzeti, dasi bi bilo najbolje tudi zame, ne samo za Kermavnerja, da bi bili objavljeni v celoti. Vendar, le kateri raziskovalec si lahko to privoščiti? Sicer so njegove dopolnitve le v tem, da citira daljše pasuse kot jaz, toda le iz treh časopisov: narodnjaške Edinosti, krščansko-socialne Goriške straže ter komunističnega Dela. Moje podcenjevanje naj bi bilo torej v ugotovitvi, da je bila delavska sila ta čas že v upadanju in v trditvi, da stavka ni bila uspešna. S temi trditvami po njegovem podlegam Regentovim spominom. Glede upadanja delavske sile naj omenim samo podatek, da se 7 strokovnih zvez v Trstu z 8000 organiziranimi delavci (izmed cca. 30.000) stavke ni udeležilo. Ta podatek je v moji knjigi, vendar Kermavner trdi, da ni nobenih podatkov, ki bi o tem pričali. Daije, geslo stavkajočih: za odpravo okupacijskega režima, je bilo bolj formalni kakor dejanski razlog za stavko, kajti pravo bistvo stavke je bil odpor proti naraščajočemu fašizmu, ki je že udaril po delavskih ustanovah, to pa pomeni, da je šlo bolj za samoobrambo kot za ofenzivo. Sicer Kermavner popolnoma obide dogodke v delavskem taboru od začetka leta 1920 do stavke septembra 1920, ki jih v knjigi obsežno opisujem in ki kažejo, da je tedaj vrhunec revolucionarnega razpoloženja in delavske moči. Gre za nenehne stavke in zborovanja s politično vsebino, med drugim za podporo sovjetski Rusiji in proti terorju na Madžarskem. Tedaj, pomladi in poleti, je tudi v Italiji vrhunec revolucionarnega razpoloženja, ki se konča z zasedbo tovarn septembra 1920. Sestavni del tega zasedbenega gibanja je splošna stavka v Julijski krajini, le da je manj radikalna in spodbudi hujše posledice kot v Italiji, zaradi izjemnega režima. Stavko ocenjujem kot konec revolucionarnega vzpona, kakor ocenjujejo tudi italijanski zgodovinarji zasedbeno gibanje. Kermavner dvomi, da bi kdorkoli tako ocenjeval dogodke v Italiji, zato naj tu navedem Gramscijevo oceno, izrečeno na konferenci KPI maja 1924: "Za mnoge tovariše je zasedba tovarn predstavljala višek revolucionarnega razvoja italijanskega proletariata. Za nas pa se je s tem dogodkom začelo razdobje propada delavskega gibanja". Za zgodovinarja M. L. Salvadorija je zasedba "zaključek nekega zgodovinskega trenutka in začetek novega razdobja". (Il Ponte, 31. ottobre 1970, str. 1130 in 1126).

Po Kermavnerju je manifestacija ob sprejemu socialističnih poslancev v Trstu v začetku oktobra, kar mesec dni po stavki, dokaz vrhunca v Julijski krajini, poraz delavskega gibanja pa prestavi na 14. oktober, ko fašisti požgo tiskarno časopisov *Lavoratore* in *Delo*, ker požiga nihče ni znal preprečiti. Vprašujem se ali pasivnost ob požigu tiskarne in neofenzivnosti delavstva ob opuščeni barikadah pri Sv. Jakobu nista adekvatna dogodka, ki oba enako kažeta na upad odpora moči delavstva? In dalje ali je mogoče videti vrhunec revolucionarnega razpoloženja v mirni nekajurni manifestaciji in jo, čeprav je bila res množična in pomembna, primerjati s stavko, kjer so padle delavske žrtve? Zame je med tema dvema dogodkoma kvalitetna razlika. Res pa je, da pride do revolucionarnih dogodkov še marca in maja 1921 z ustanovitvijo "Labinske republike", z upori v Krnici in v Marezigah, s požigom uradov ladjedelnice Sv. Marka. Toda ti dogodki niso več organizirani in povezani. Pojavijo se zdaj tu zdaj tam kot spontana obramba pred fašističnim nasiljem.

Po Kermavnerju je treba gibanje meriti po elanu, ne po uspehu ali neuspehu, če gre za bojveni spontan nastop množic. V tem primeru je zanj septembrska stavka spontan nastop množic. Le malo prej ob opisu uvoda v stavko dokazuje pripravljenost in organiziranost, a kritizira mene, ker vidim spontan začetek stavke, ki jo šele po izbruhu v bazi (Tržiču) prevzmeta deželno politično in sindikalno vodstvo. Sicer se ne glede na "spontanost" sprašujem, ali zgodovinar ne mora meriti gibanja po vzrokih, vsebini in posledicah, seveda ob upoštevanju elana? Razen tega Kermavnerju elan prav nič ne pomeni, ko gre za spontano protitalijansko uporniško gibanje in razpoloženje slovenskih podeželskih množic. Ne samo, da se v tem primeru odreče merjenju po elanu, marveč je

zanj popolnoma odveč sploh omenjati, kaj šele opisovati tako gibanje, ker ni privedlo do konkretnih akcij (Prim. poglavje o pogrešani "konkretni akciji"). Njegova merila torej niso za vse enaka.

Po Kermavnerju cepljenje-frakcionaštvo socialistične stranke ni moglo vplivati na upadanje razpoloženja stavkajočih, ker spopad med strujami še ni bil javen, dasi ga Kermavner opaža — prek časopisov — že ob različnih stališčih socialistov do požiga Narodnega doma junija 1920, to je, dva meseca in pol pred stavko. Med stavko je frakcionaštvo zelo vidno izstopilo v ravnanju voditeljev delavske zbornice, ki sklepajo dogovore z generalnim komisarjem in nasprotujejo nadaljevanju stavke pri Sv. Jakobu. Mišljenje, da to ne more vplivati na razpoloženje delavcev, je smešno; kakor da se množic nič ne tiče, kaj se dogaja v stranki, s katero se vežejo in od katere pričakujejo revolucijo. Prav zato, ker se jih tiče, se del delavcev stavke sploh ne udeleži (vpliv republikancev), del (pri sv. Jakobu) pa jo podaljša proti volji vodstva, v katerem prevladuje reformizem. To moje stališče Kermavner spodbija z razglabljanjem, kaj je utegnil tedaj misliti posamezni socialist, kar sam označuje kot nekoliko "karikirano" razglabljanje in domnevanje (str. 82).

Na koncu tega poglavja in v naslednjem Kermavner prvič ugotavlja neboljševiško gledanje socialistov na nacionalno vprašanje, ko ob rapalski pogodbi priporočajo Slovencem koncept prilagoditve novi državni razmejitvi in koncept bitke za narodno-jezikovne pravice v mejah Italije. Toda temu pravi umik iz prejšnjih načelnih stališč, meni pa zameri, ker ugotavljam "indiferentnost" socialistov do državne razmejitve in mi to "indiferentnost" podtakne kot "narodnostno indiferentnost". Neboljševiško gledanje pripisuje Kermavner predvsem Regentu, ker pač Regent o tem največ piše in objavlja v Delu. Po mojem mnenju pa tako stališče ni samo Regentovo. Tuma je tak koncept prilagoditve priporočal Slovencem že od okupacije novembra 1918 dalje, vse dotlej, ko bi revolucija spremenila družbeni red. Ob rapalski razmejitvi je konec revolucionarnih perspektiv, ki naj bi rešile tudi nacionalno vprašanje, zato se zdi možna le bitka za osnovne narodnostne pravice, ki traja do II. svetovne vojne. Najprej jo vodijo slovenske meščanske stranke, nato jo v tridesetih letih prevzame tudi Komunistična stranka Italije kot minimalni program na nacionalnem področju. Boljševiško rešitev narodnostnega vprašanja o pravici Slovencev in Hrvatov v Italiji do samoodločbe vključno z odcepitvijo od Italije sprejme KPI šele v letih 1925—1926, vendar ostaja še vsa naslednja leta na stopnji deklaracije.

Iz povedanega bi lahko takole strnila svoje misli o Kermavnerjevi knjigi:

1. Način in ton razpravljanja zasenčujeta vsebino knjige, zato jo je treba ocenjevati tudi s tega vidika. Tu ne gre samo za strokovno razvrednotenje mojega dela, marveč tudi za politične insinuacije in etiketiranje, saj mi pripisuje neobjektivnost, tedencioznost, nacionalistično naravnost, protirevolucionarnost itd. V ta namen mi polaga na jezik tudi besede in misli, ki jih nisem zapisala, ali pa jih napačno razume (npr. "narodno in revolucionarno" spremeni v "narodno-revolucionarno" str. 21, "indiferentnost" komunistov do rapalskih meja spremeni v "narodnostno indiferentnost" str. 97), morda namenoma, da podpre osnovno tendenco, prikazati me kot nacionalističnega meščanskega zgodovinarja. Celo nekatere ocene drugih avtorjev, ki jih citiram v knjigi (med njimi je tudi Kermavnerjeva), uporabi v ta namen, ko jih prikaže tako, kot da so moje. Poleg navedenega se vprašanje metode nanaša predvsem na nekatere opise v knjigi, ki so skonstruirani brez vsake dokumentarne podlage (prim. D. Godina).

2. Kermavner podcenjuje dokumentarne vire, še posebej spominske (Regent, Golouh). Sam uporablja predvsem ali izključno časopisne vire, zlasti glasila narodnjaških meščanskih strank, ki so mu poleg socialističnega Dela pač edina dostopna. Na osnovi

teh virov narodnjaškega izvora, spodbija opise, podatke in zaključke, ki slone na dokumentih, spominskih in časopisnih virih vseh barv (prim. poglavje o stavki). Ni toliko pomembno dejstvo, da dokumentov nima na voljo ali jih ne pozna, kolikor dejstvo, da zameri drugim, da jih uporabljajo (tudi pretirano "ožemajo") in jim po njegovem celo nasledajo. Drugje, ko gre za dokumentacijo, ki ustreza njegovim tezam, se mu zdi, da je "tendenciozno" povzeta, nakar z daljšimi povzetki istih virov poskuša dokazati nekaj drugega. To daje vtis, da mu hodi narobe vse, kar utegne na novo osvetliti ali prevrednotiti njegove teze. To je po mojem eno izmed najbolj pomembnih vprašanj v zvezi z njegovo knjigo, zato bi tu želela slišati tudi mnenje drugih zgodovinarjev.

3. Naslov knjige "Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918—1921)" ne odgovarja njeni vsebini: 1. ker niso v njej vsi temeljni problemi primorske politične zgodovine; 2. ker ne obravnava celotnega primorskega ozemlja, marveč le Trst, in 3. ker podatek v oklepaju ("zlasti v letih 1918—1919") kaže, kakor da so v knjigi obravnavani tudi problemi iz drugih razdobij. Temeljni problemi primorske politične zgodovine v celem dvajsetletju pod Italijo so po mojem naslednji: okupacijski režim, pozneje fašistični s svojo tipično raznarodovalno politiko; odpor slovenske nacionalne skupnosti do raznaroditve; razredni boj z vidika reševanja nacionalnega vprašanja. Ko gre za nacionalno manjšino, ki ji je prisojena raznaroditev oz. eliminacija, je temeljno vprašanje bitka za obstoj te manjšine, brez katere tudi razredna bitka nima podlage; če ni tako, se KPI ne bi nenehoma ukvarjala s tem vprašanjem. Res pa je, da je v prvih povojnih letih, ki jih obravnava Kermavner, v ospredju razredni boj (tudi v moji knjigi je), toda to razdobje gledati ločeno od naslednjih, kakor dela Kermavner, vsebuje nevarnost poenostavljenja. Menim namreč, da je z upoštevanjem nadaljnega dogajanja, — ne samo v dvajsetletju in med NOB, marveč tudi današnjega dogajanja glede Slovencev v Italiji, — mogoče objektivneje presojati dogajanje v prvih povojnih letih in revidirati nekatere prvotne ocene, saj je nadaljnje dogajanje tudi ali predvsem posledica preteklosti. To upoštevanje pa je za Kermavnerja "nezgodovinsko".

Dr. Fran Zwitter: Nekaj pripomb k knjigi dr. Kermavnerja

Dr. Kermavner je brez dvoma napisal tehtne historične študije, na drugi strani pa je tudi postavljaj različne teze, ki se z njimi ne morem strinjati, kar sem dokazal v polemikah z njim že v Zgodovinskem časopisu 1962—1964 in pozneje še 1972, ki se pa tičejo samo deloma problemov, ki se jih dotika tudi v tej knjigi. Kar se tiče tega njegovega dela, je brez dvoma res, da je prišel do nekaterih novih rezultatov. Prav je, da se je to delo tiskalo, da si je tov. Klopčič prizadeval, da bi iz njegovih rokopisov napravil tekst, ki je bil primeren za objavo. Na drugi strani je tudi v tej knjigi mnogo spornih trditev. Tu bi se omejil samo na nekatere od teh spornih trditev.

Prva je t. i. "vstop v Italijo". Povod za to je razpravljanje o tisti torpedovki, ki je šla iz Trsta v Benetke po nalogu odbora za javno blaginjo, vsekakor pa jugoslovanski torpedovki, ki je bila dana na razpolago za to delegacijo. Tu ne bi nadaljeval polemike, o kateri je bilo že veliko govora, ne o motivih (lakota, ropanje, nevarnost socialne revolucije itd.), niti o pričakovanjih, ki so bila v zvezi s tem, ali bodo prišle antantne ali italijanske čete. Osebnostno sem mnenja, da je najbrž bila to napaka s strani slovenskih grup, ki so sodelovale, ker niso mogle pričakovati, da bo prišlo do druge kakor do italijanske zasedbe. Poudaril bi pa dve stvari.

Po mojem mnenju se problem te delegacije absolutno precenjuje. Tej delegaciji je sledila italijanska zasedba Trsta 3. novembra, nekaj ur potem, ko je bilo že sklenjeno premirje. Tu ne govorim o londonskem paktu, ampak o premirju na italijanski fronti, premirju, ki je dalo Italiji, kakor znano, pravico do okupacije vsega ozemlja do linije londonskega pakta. Res pa je, da je prišlo do okupacije Trsta nekaj ur predno je stopila ta pogodba o premirju v veljavo. Na vsak način se z delegacijo ni na tem nič spremenilo in če bi italijanske čete ne prišle takrat v Trst, bi prišle po kopni poti nekaj dni pozneje. Tukaj enostavno ne moremo trditi, da je bilo to neko usodno dejanje, ki bi bistveno spremenilo položaj.

Moram se zaustaviti ob pojmu "vstop v Italijo", ki ga hoče Kermavner posebej poudariti. Kolikor sem mogel razumeti njegovo stališče, pomeni to, da so grupe, ki so pri tem sodelovale, to se pravi slovenski narodnjaki in slovenski socialisti, s tem izrazile, da se udajo v usodo, da bodo pripadle Italiji, da so hotele izraziti lojalnost do italijanske države, vsekakor z motivom, da bodo s tem olajšale položaj Slovencev v okviru nove italijanske države. Ko postavi to tezo, ne da bi zanjo navajal kakšne argumente, je v protislovju z mnogimi mesti v svoji knjigi, kjer pravi, da so Slovenci slepo naprej verjeli, da bodo pripadli Jugoslaviji. Tako 1. februarja 1920 izjavlja dr. Breclj, da so bili oni doslej za Jugoslavijo, zdaj pa upanje usiha, treba je izbrati neko drugo taktiko itd. (str. 51). Tu nismo v prazgodovini, nismo v stari kameni dobi, mi imamo dva letnika Edinosti in vse druge vire. Kje ima Kermavner dokaze za to, da so med letom 1918 in 1920, to je do rapalske pogodbe in do aneksije, te stranke izjavljale, da pristajajo na to, da pripadajo Italiji, da žele samo imeti svoje nacionalne pravice v okviru italijanske države? To je on skonstruiral, ker kratkomalo ne navaja nobenih virov.

Drugo vprašanje, katerega se moram dotakniti, je vprašanje dr. Tume in njegovega stališča v oktobru in novembru 1918. O tem sem pisal v Zgodovinskem časopisu 1972. leta; Kermavner je umrl leta 1975; ne vem, kdaj je pisal tekst, o katerem diskutiramo, na vsak način je verjetno, da ga ni pisal pred letom 1972; proti mojemu stališču pa niti v tem tekstu in tudi v svojem odgovoru meni, ki ga je objavil v Zgodovinskem časopisu 1973. leta, ni navedel nobenih argumentov. Za njega je bête noire Golouh, Milica Kacin-Wohinz, mene ni počastil niti z enim citatom: v tem oziru se nahajam v bolj ugodnem položaju. Opozoriti moram na sledeče: nobenega dvoma ni, da je Tuma imel večkrat načrt, da naj bi italijanska in slovenska socialistična stranka v Trstu proglasili posebno tržaško republiko. Kermavner označuje to stališče kot revolucionarno stališče, to bi bil revolucionarni nastop delavstva, in trdi na enem mestu, da je bilo to revolucionarno-socialistično v duhu oktobrske revolucije. Izjaviti moram, da vztrajam naprej na svojem stališču, da je bil dr. Tuma ne vse življenje, ampak na vsak način v času prve svetovne vojne in tudi v letu 1918 avstromarksist, ni bil nikakršen komunist, ampak avstromarksist v tistem smislu, da je treba ohraniti politični in ekonomski okvir avstro-ogrske monarhije. Za to se je on boril. Za to govorijo izjave iz leta 1918, med drugim tudi njegove izjave o oktobrski revoluciji. Kar se tiče položaja, ki je bil takrat v Trstu, izhaja iz Kermavnerjeve knjige same in iz njegovih drugih prejšnjih spisov sledeče: italijanska socialdemokratska stranka, katere večina je bila za neodvisen Trst, ki še vsekakor pomeni dolgo časa avtonomijo v okviru velikega državnega sklopa, jeseni 1918 že odpoveduje za nedoločen čas tisti sestanek s Slovenci 22. septembra, na katerem bi govorili o načelnem stališču, in pozneje začne drseti do stališča, da se ona ne bo eksponirala proti italijanski okupaciji Trsta, in zato gre v odbor za javno blaginjo skupaj z italijanskimi meščanskimi strankami, sodeluje pri delegaciji v Benetke itn. V slovenski socialistični stranki oziroma jugoslovanski socialdemokratski stranki je kakor znano Tumovo stališče propadlo in vodi tista smer, ki jo označujeta Ferfolja in Golouh,

to je smer sodelovanja z meščanskimi strankami s perspektivo priključitve k Jugoslaviji. Tuma ni imel niti pri enih niti pri drugih pravzaprav nobene zaslombe in je bil sam kot osebnost. Kar se tiče tega ozadja njegovega koncepta, je stvar v tem, da tudi še v članku v reviji *Der Kampf* avgusta in septembra 1918 res nastopa proti aspiracijam Italije. O tem ni nobenega dvoma. Nastopal je proti temu, ampak nastopa pod perspektivo, da se ohrani ta veliki državni in politični sklop, ne pa v smislu, da se bi ta sklop razbil, kar je on obsojal še septembra in oktobra 1918. Res je pa, da so se takrat pojavljale v Trstu že radikalne tendence v delavskem gibanju. Pride že do demonstracij, kar je razvidno tudi iz njegove knjige, 29. oktobra itd. To so res odmevi oktobrske revolucije, to se pojavlja tudi v raznih slovenskih krajih, v Trstu še bolj, ker je bila tam večja aglomeracija delavstva in težji socialni položaj. Dr. Tuma v svojih spominih z obžalovanjem konstatira, da zato ni imel nobene opore med delavstvom, ki se je radikaliziralo, on obžaluje, da se je ta proces vršil, ne pa da bi se mu pridružil. Njemu je bil torej ta Trst center, nekako izhodišče za to, da se obnovi, kar razpada, da se obnovi ta veliki sklop. Kar se tiče njegove revolucionarnosti, opozorim samo na citat, ki je v Kermavnerjevi knjigi sami, citat o tem, kaj bi naredili, potem ko bi proglasili to republiko: obrnili bi se na Wilsona in na ameriško zastopstvo, naj zasedejo Trst ameriške čete ali vsaj kombinirane čete Angležev, Francozov, Američanov (str. 120). Ne razumem, da bi bila taka akcija klicanja ameriških in drugih čet v duhu oktobrske revolucije. Torej ne morem govoriti o tem kot nekakšnem izhodišču. Poudarjam, da govorim o letu 1918. Kot Kermavner pravilno opozarja, Tuma pozneje spreminja svoja stališča. Napačno je s teh stališč tu postavljati antitezo med Tumo in med drugimi.

Tretje vprašanje, katerega bi se dotaknil, je sledeče: Kermavner govori na strani 5 o jugoslovanskem žrtvovanju Primorja na pariški mirovni konferenci. To ponavlja še nekajkrat. Ni omenil, da je januarja 1919 jugoslovanska delegacija postavila na pariški konferenci svoje teritorialne zahteve in te teritorialne zahteve obsegajo tudi vso Notranjsko, vso Istro, Trst in slovenski del Goriške z mestom Gorica, a brez jugozahodnega furlanskega dela, prav tako tudi ne obsegajo beneških Slovencev, ki so že prej pripadali Italiji. Dejansko so se te zahteve postavile in kdor pozna tedanji politični položaj, ve, da jih je tedanja jugoslovanska država morala postaviti zaradi javnega mnenja itd. Točno je, da pride potem Wilsonova deklaracija 23. aprila 1919 in da Wilson tam nastopi s svojo linijo meje po Julijskih Alpah, po Nanosu in potem na Učko in na Rašo, ki bi dala Jugoslaviji Postojno, Reko, Dalmacijo in Kvarnerske otoke, pustila pa glavni del Istre, Trst in Goriško, Vipavo itn. Italiji. Od takrat naprej se da zelo povšalno ves ta boj za meje, ki je trajal poldrugo leto, karakterizirati tako, da je vse bila borba med Wilsonovo linijo kot maksimumom, kar bi se moglo dati Jugoslaviji, in med linijo londonskega pakta in še Reko zraven, ki predstavlja nekako maksimum tega, kar bi mogla doseči Italija. Med tema dvema možnostima poteka boj, ki se je končal s tako imenovano rapalsko pogodbo. Stvar je v tem, da v tem razdobju dejansko nobena od velesil antante ni hotela ničesar slišati o jugoslovanskih aspiracijah na ozemlje, ki je bilo zahodno od Wilsonove linije. Jugoslovanska delegacija se je seveda potem borila za to, da bi dosegla vsaj Wilsonovo linijo, ker absolutno več doseči ni mogla. Tu je zdaj vprašanje, če moremo tu govoriti enostavno o žrtvovanju, čeprav lahko marsikaj očitamo tej delegaciji.

S tem v zvezi je še neko drugo vprašanje. Ko on govori o italijanskih socialistih in o njihovem stališču do razmejitvenega vprašanja in to v prvem času po italijanski okupaciji Trsta, omenja na eni strani Puecherjevo stališče, ki zahteva vse ozemlje do linije londonskega pakta, na drugi strani pa navaja razna italijanska stališča, da ne smejo zahtevati vsega, kar bi jim dal londonski pakt, ker so tu mnogi kraji slovenski itn. Ta kritika se pojavlja in pojavlja se princip, da naj bo čim manj Italijanov v Jugoslaviji in čim manj Jugoslovancev

Italiji. Tu nastaja vprašanje, ki se ga Kermavner sploh ne dotika, kaj je pravzaprav ta druga smer italijanske socialistične stranke imela pred očmi, predno so prevladali levičarji. Mi poznamo v celoti samo eno dejstvo, ki ga je treba imeti pred očmi: v letu 1918 se je tudi v Italiji pojavila politična smer, ki je stala na stališču, da ne smejo zahtevati vsega, kar jim daje londonski pakt, morajo stremeti za nekim kompromisom z jugoslovansko državo, ki bo nastala. Te ideje zastopajo nekateri socialisti — reformisti, ki so izstopili iz socialistične stranke že pred prvo svetovno vojno, in razni intelektualci. Oni so že na stališču t. i. Wilsonove linije, ki je dobila šele pozneje to ime. To seveda nikakor ne pomeni, da bi bila to neka enakopravna razdelitev, ampak bi bilo število jugoslovanskega prebivalstva v Italiji še vedno mnogokrat večje kakor število Italijanov, ki bi prišli v Jugoslavijo. To je ta meja, ki sem jo omenil. Mislim, da je treba imeti to pred očmi; danes se to stališče poudarja kot stališče, ki je bilo drugačno kot je bilo stališče uradne italijanske države, tiho se lahko pri tem misli: v prvi svetovni vojni to stališče ni prodrlo, ker je bila Italija močnejša, v drugi svetovni vojni ni prodrlo, ker je bila Jugoslavija močnejša. To ima lahko svoje posledice in je zato treba pojasniti, kaj ta Wilsonova linija in njeni pristaši pomenijo in koliko je treba te izjave tržaških socialistov interpretirati na ta način. To ima lahko tudi svoje posledice, ne samo za historično, ampak tudi za politično razumevanje.

Končno bi omenil to, da Kermavner ponavlja tu nekatere trditve, proti katerim so nastopili še drugi, posebno dr. Pleterski, npr. da pri deklaracijskem gibanju ni nobenega razvoja, ampak so bili vsi do trenutka razpada Avstro-Ogrske na stališču, da naj ostane Avstro-Ogrska in da naj bo jugoslovanska enota samo v njenem okviru, potem pa so vsi brez vsakega pomisleka od tega stališča odstopili, da torej problema ali v okviru Avstrije ali izven okvira Avstrije kratkomalo sploh ni bilo; on se omejuje na politike, ne omenja dobrovoljcev, ne omenja emigracije in ne omenja Jugoslovanskega odbora. V nasprotju s tem sem prepričan, da je Pleterski dokazal, čeprav še ne izčrpno, da je bil pri slovenskem nacionalnem gibanju hud problem odcepitve od Avstrije, da tega v tem času absolutno ni podcenjevati. Kar se tiče očitkov antantofilstva, pogubnega antantofilstva, ki jih tudi ponavlja, je dejstvo, da je bila prva svetovna vojna z obeh strani imperialistična vojna; dejstvo je seveda tudi to, na kar je že opozoril dr. Pleterski, da bi v primeru, ko bi Slovenci vztrajali na obstoju velike državne enote Avstro-Ogrske in jo hoteli reorganizirati, to nič ni spremenilo rezultata prve svetovne vojne, pač pa bi bil v primeru, če bi ne bilo gibanja stran od Avstrije, boj za mejo z Italijo in rezultat tega boja sigurno še bolj neugoden kakor je že itak bil.

Dr. Marijan Britovšek: Objaviti je treba korespondenco dr. Henrika Tume

Z izrednim zanimanjem poslušam razpravo v zvezi s knjigo dr. Dušana Kermavnerja, Temeljni problemi primorske politične zgodovine, Ljubljana 1977. Kermavner vsekakor spada v tisto generacijo zgodovinarjev raziskovalcev, ki ga je preučevanje slovenskega delavskega gibanja vodilo do spoznanja, da je nadvse potrebno prevrednotiti marsikakšno sodbo, ki so jo zapisali o naši politični preteklosti zgodovinarji prejšnjih in sedanjih generacij. Že v predaprilski Jugoslaviji je poglobljajl svoje preučevanje zgodovine delavskega gibanja s temeljito pritegnitvijo zgodovinskih virov. Plod tega dela sta bili dve monografiji, o dr. Henriku Tumi in Albinu Prepeluhu. S temi deli se je uvrstil med vidne raziskovalce slovenskega delavskega gibanja.

Danes razpravljamo o njegovem posthumno izdanem delu, ki je izzvalo močno polemiko. Teža avtorjeve polemike je usmerjena na knjigo Milice Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1921, Maribor 1972. Ali so njegove teze upravičene? Ali vzdržijo znanstveno kritiko? To je osnova naših polemičnih razgovorov. Kermavner je eden tistih revolucionarjev komunistov, ki je bil tesno povezan s komunističnim gibanjem. V svoji knjigi je zastopal stališča, ki so bila skupna komunistom tiste generacije, ki je polna revolucionarnega entuziazma pričakovala socialistično vizijo sveta. Ta revolucionarni optimizem je viden v njegovih zapiskih. Njegova konstrukcija dobe in vloge delavskega gibanja korenini v predstavah, ki so bile skupne komunistom tistih generacij.

Iz diskusije povzemam, da bi bilo potrebno zaradi temeljitejše osvetlitve prelomnega obdobja nujno izdati Tumovo korespondenco. Njena objava nam bi vsekakor omogočila, da se temeljiteje seznanimo z njegovim likom, ki ga je treba vrednotiti v zgodovinskem kontekstu dogajanja. V danem zgodovinskem obdobju je Tuma imel močan vpliv na socialistično misel na Slovenskem. Pripombe Klopčiča v zvezi s Tumo so utemeljene.

Posebno poglavje je stil Kermavnerjeve polemike. S svojo ostrino raziskovalce odbija oziroma hromi njihovo znanstveno raziskovalno zagnanost. Znanstvena historična kritika je slovenskemu zgodopisju nadvse potrebna, zlasti v boju proti zagovornikom povzdigovanja meščanske preteklosti, pri čemer mora biti človeška in konstruktivna.

Knjigi Kermavnerja in Milice Wohinz imata vsaka svojo vrednost, saj se dopolnjujeta, teze enega in drugega avtorja dajejo bralcem povod za temeljito razmišljanje. Če abstrahiramo neprijetni polemični ton kritika, so vsekakor dani vzpodbudni elementi, da se v našem zgodovinoisju stvari premikajo na bolje.

Janko Pleterški: Izhodišče ali anahronizem

V začetku želim poudariti veliki pomen zgodovinskega dela pokojnega Dušana Kermavnerja, ki je bilo vedno ostro profilirano in je avtor v njem vedno zavestno in dosledno iskal stališče in gledišče delavskega gibanja, socialistov časa, o katerem je pisal. Osebnost sem se iz njegovega dela veliko naučil, opozarjalo me je na vrsto problemov, ki bi jih sprva morda niti ne opazil.

V današnji razpravi o njegovi posmrtni knjigi se ne namreavam ustavljati kaj več ob takoimenovanih zgodovinoispih vprašanjih, to je o izčrpanosti dejstev, ustreznosti navajanja in tolmačenja. O tem je bilo tukaj že nekaj rečenega.

Danes razpravljamo predvsem o idejnopoličnem vidiku dela. Naslov knjige je "Temeljni problemi primorske politične zgodovine". Brez dolgega premišljevanja vemo, da je temeljni problem ne samo primorske politične zgodovine, ampak Evrope v tistem času, problem socialistične revolucije. Če pogledamo s tega vidika, če torej obravnavamo problem socialistične revolucije na primorskem področju v tistem času, potem vidimo, da je knjiga na dva načina zakoračila mimo svojega cilja.

Kermavner je začel polemiko s tov. Kacinovo, ki ni obravnavala prvenstveno problema revolucije, marveč je pisala predvsem o nacionalnem vprašanju na ozemlju Primorske in gre polemika na ta način mimo temeljne teme njene knjige. Drugo je to, da se tudi Kermavner vprašanja revolucije na tem ozemlju ne loteva celovito in temeljito in smo tako po njegovi knjigi še vedno brez tiste obdelave tega vprašanja, ki bi šele dovoljevala takšne dokončne in najvišje sodbe, kakršne on izreka. Ne bom dosti govoril o tem, da niti ne upošteva vsega tistega, kar je že bilo napisanega o Primorski, da pri

njem npr. ne vidimo tistega obsežnega dela hrvaških zgodovinarjev, nastalega v zadnjih desetletjih.

Pri Kermavnerjevi knjigi resnično ne gre, kot smo že čuli, za kritično polemiko samo proti delu tov. Kacinove. Gre za kritiko pisanja Rudolfa Golouha, gre za kritiko pisanja Ivana Regenta. Dobro je znano, da je to glede Golouha samo zadnji obračun v nenavadno dolgi in neurejeni vrsti njegovih polemičnih obračunov, ki smo jih prebirali v zadnjem desetletju. Glede Regenta bi se lahko vprašali, kako da se ta kritika pojavlja šele zdaj, glede na to, da je Regentovo delo objavljeno že pred dobrim desetletjem in zdaj sam ne more več ugovarjati. Morda je za to kak poseben razlog, o čemer pač zdaj ne razpravljamo. Toda mislim, da ob teh imenih še nismo slišali imen vseh avtorjev, proti katerim se Kermavnerjevo kritično pisanje usmerja.

Imam vtis, da je zadnja Kermavnerjeva knjiga le del neke sklenjene celote v njegovem pisanju, ki se začenja tam v letu 1954. Seveda, on sam si te knjige ni zamislil kot zadnje, kot sklepno pisanje v tej vrsti in res je seveda, da niti te knjige ni mogel več do konca obdelati. Priznati je treba zaslugo urednika, da jo je vendarle skušal podati kolikor mogoče zvesto nameram samega pokojnega Dušana Kermavnerja. Takšna kot je, je po mojem mnenju zelo vehementno in odločno zavračanje nekega kritičnega stališča, stališča poznejše, naše dobe, do revolucionarnega koncepta in revolucionarjev dobe ob koncu prve svetovne vojne.

Dovolite, da preberem odstavek, ki izraža takšno kritično stališče do tiste dobe in ki bi ga v luči Kermavnerjeve knjige bilo treba preklicati. "Po drugi strani je slovensko in italijansko delavsko gibanje na Primorskem in Goriškem preživljalo podobne krize, kakršne je preživljalo v Italiji in Jugoslaviji. Revolucionarna situacija je zahtevala revolucionarno delavsko stranko, toda te ni bilo, oziroma je šele z veliko zakasnitvijo rasla iz revolucionarnega nemira množic, obremenjena z ideologijo preteklosti in paralizirana z neštetimi frakcijskimi borbami, ki so bile posledica idejne zbežanosti in nejasnosti revolucionarne perspektive. Zato tudi delavsko gibanje ni znalo izkoristiti energije narodnoosvobodilnega gibanja slovenskih ljudskih množic za svojo lastno okrepitev."

Ne gre toliko za to, da je to odlomek iz knjige Edvarda Kardelja "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja", čeprav tudi tega ne kaže jemati zlahka. Gre predvsem za vprašanje, kakšno je izhodišče zavračanja, posebno še, ker vemo, da je Dušan Kermavner s svojim delom svojčas veliko prispeval prav k tistemu zgodovinskemu revolucionarno kritičnemu nazoru, ki se je izrazil v Kardeljevem "Speransu". Kot vemo, je ta nazor bil temelj naše revolucije. Na eni prvih sej sveta Marksističnega centra je tov. Kardelj opozarjal, da se je treba upreti vsemu, kar bi hotelo podcenjevati Leninovo delo, ker je to bila osnova naše revolucije in ker bi s tem zavračali tudi to našo revolucijo. Mislim, da se isto lahko reče o Speransu. Morajo biti zelo močni razlogi, če govorimo o problemu revolucije na Primorskem drugače kot Sperans.

Nedvomno je Kermavnerjev opus v celoti ne samo obsežen, marveč tudi tehten. Zaslužil bi, da bi se ga nekdo res temeljito lotil in v celoti razčlenil in ocenil. Ta raziskovalec bi pri Kermavnerju v prej omenjenem 1954. letu zaznal nek obrat. V polemiki proti Alojzu Gradniku je zapisal, da je nastopil trenutek, ko je treba prenehati kritično govoriti (v našem marksističnem zgodovinoписju) o takratnih socialistih in njihovih nazorih v narodnem vprašanju, kajti to kritičnost zlorablja nacionalisti. Nastopil je trenutek, ko je treba obrniti. Menda list. Od takrat naprej sklenjeno raste tisto Kermavnerjevo pisanje, ki mu sam pravi "čisto zgodovinoписje". Jaz to njegovo oznako razumem kot zgodovinoписje, ki se zavestno ločuje od nazorov, ki izvirajo iz naše revolucije. Kermavner je to pojasnjeval kot nujno zgodovinoписno metodo, ki ne sme anahronistično prenašati nazaj miselnosti in kriterijev, ki jih je prinesel šele poznejši razvoj.

Vrhunec Kermavnerjevega "čistega zgodovinarstva" je njegova knjiga o Ivanu Cankarju in slovenski politiki v 1918. letu. Zadnja knjiga, o kateri danes govorimo, je nadaljevanje.

Mislim, da je tisto, na kar se vse to skupaj nanaša, moč razbrati iz odstavka, ki je v knjigi objavljen iztrgano iz besedila (urednik je razložil, zakaj) in ki pravi takole (str. 90): "Namesto, da bi obrazložila (Milica Kacin-Wohinz) stališča revolucionarnih socialistov tistega časa iz takratne situacije, različne od poznejše, namesto, da bi napravila njihovo ravnanje čim bolj umljivo, je ona vsa vesela, ker ve za boljša 'spoznanja' in nam jih anahronistično vsiljuje v zameno nezadovoljujočih jo njihovih tudi — spoznanj!"

Mislim, da je zgodovinarsko metodološko nesprejemljivo, če zgodovinar ne izkoristi tistih spoznavnih možnosti, ki jih daje naša revolucionarna izkušnja tudi za situacijo v preteklosti. Če se postavimo na Kermavnerjevo stališče (povedal ga je na mnogih mestih, navedeno je le eno izmed njih), potem si zapiramo pot do spoznanja tistega, kar bi lahko spoznali, če bi našo današnjo izkušnjo upoštevali. O tem sem že pisal in ne bi zdaj o tem še govoril. Rad bi samo ilustriral, do česa si s Kermavnerjevim načinom zapiramo pot. Primere vidimo že v tej njegovi knjigi.

Avtor gre v njej mimo bistva nacionalnega vprašanja in njegovega pomena, ker ne priznava tega, kar mi danes vemo o družbenem bistvu narodnih gibanj in seveda tudi slovenskega. V narodnem vprašanju ne vidi *gibanja*, v celem besedilu ga preprosto izenačuje z "narodnjaštvom", včasih že kar s samo slovensko stranko in vse to zavrta kot nekaj, kar je po Oktobrski revoluciji zastarelo in neposredno nepomembno za socialistični revolucionarni razvoj. Ne upošteva različnosti gibanja zatiranega naroda od nacionalizma zatirajočega naroda. Takšno stališče ga vodi do tega, da ne vidi neskladja med koncepcijo revolucije v Rusiji, ki je na nacionalna gibanja vendarle neposredno računala in jih vključevala v svoj cilj, in med tisto koncepcijo na Primorskem, ki je narodno vprašanje — kot vidimo v knjigi na mnogih mestih — odlagala na čas po zmagi revolucije.

Avtorja njegovo stališče vodi do tega, da poenostavlja razredni razpored sil, da vidi na tej strani samo proletariat, na drugi strani pa 'nacionaliste' obeh narodov. Kje je zdaj tu kmečki živelj, kje so tu takoimenovane nacionalno zatirane množice, tega ne razčlenjuje. Zelo rahel poskus tov. Kacinove, da zastavi vprašanje zavezništva z zatiranim ljudstvom, pa zavrne zelo zviška, češ komunistom sploh ni bilo treba iskati tega zavezništva, saj so rastle iz osrčja tega ljudstva.

Njegovo stališče ga vodi tudi do napačnega tolmačenja sektaštva v delavskem gibanju, ko to sektaštvo pojmuje zgolj kot vprašanje odnosa do meščanskih demokratov in to zgolj v času ljudske fronte.

Vse to ga pripelje do trditve, da bi takrat protifašistična fronta na Primorskem bila v nasprotju z revolucionarnim konceptom, ki je izhajal iz Oktobrske revolucije. Prav v novjšem času sovjetska historiografija popravlja, kar je zamudila pod Stalinom in raziskuje oblike širjenja revolucionarne fronte v letu 1917, ki je zajemala ne samo boljše vike, marveč se opirala tudi na druge demokratično revolucionarne sile, na leve socialne revolucionarje in posebno še na narodna gibanja.

Dušan Kermavner kategorično zahteva od zgodovinarja, naj se vživi v nekdanje zgodovinske razmere, naj posreduje objektivno ("pravilno") in pravično podobo hotenj in dejanj nekdanjih socialistov, naj omogoči sodobniku razumevanje njihovega ravnanja, ki je v celoti upravičeno, kajti izhajalo je iz revolucionarnega namena. K temu bi rekli kot zgodovinarji: Čisto gotovo je resnično potrebno upirati se anahronizmom in storiti vse za razumevanje tedanjega ravnanja. Ampak, to vendar velja za vse politične subjek-

te, ne samo za delavsko gibanje in delavsko stranko in socialiste in revolucionarje! Tudi meščanstvo je treba "razumeti" iz njega samega, ne samo iz kritike njegovega razrednega oponenta. In še to: Stara stvar je, da marksistom ni le do pojasnjevanja, do razumevanja sveta, temveč jim gre za njegovo spreminjanje. In prav zato se mi zdi, da je aplikacija revolucionarne izkušnje, izkušnja naše revolucije, nujna in da ni anahronistično vnašanje poznejših vidikov. Sicer bi nam preostalo samo še zgodovinarsko opravičevanje stališč in nazorov, ki niso postali temelj naši revoluciji.

Če pogledamo na primorske politične probleme tudi nedoktrinarno, z vidika, kako se uspešneje bojevati za revolucijo, potem moramo reči, da tedanji koncepti — kot jih vidimo tudi v Kermavnerjevi knjigi — niso izpolnjevali nekega bistvenega pogoja, ki ga je nedavno opredelil Kardelj: Naš revolucionarni koncept, naša revolucionarna akcija — citiram po spominu — sta bila uspešna, ker sta bila prilagojena stopnji zavesti slovenskih ljudi. Ker so ju oni kot takšni lahko sprejeli. S tega vidika nedvomno vidimo številne šibke točke tedanje revolucionarne koncepcije. Razumljivo, saj se je šele ustvarjala. Bila je zavrta v daljnja obzorja in včasih prezrla tisto, kar je bilo tik pred njo.

V tej zvezi omenjam samo eno vprašanje, ki ga Kermavner v svoji knjigi poudarja in terja zanj vse razumevanje. To je takoimenovani dvocentrizem v slovenski revolucionarni politiki. Razumemo naj, da je revolucija imela prednost pred hotenjem po zedinjenju slovenskega ozemlja, pred nacionalno osvoboditvijo. Nedvomno ima revolucija načelno prednost. O tem so kaj povedali tudi drugi slovenski revolucionarji. Znana je izjava Borisa Kidriča na sestanku sodelavcev "Sodobnosti" 1940. leta, ko je rekel: najprej sem socialist, potem sem Slovenec itn. Toda, ko govorimo o dvocentrizmu, je treba povedati tudi tisto, česar Dušan Kermavner ne pove: Tisti ljudje, ki so takrat stali na stališču, da ima revolucija prednost, niso samo mislili, naj primorski Slovenci ostanejo v Italiji, ker je pač tam verjetna revolucija in ker bi po revoluciji v Italiji priključevanje Primorske k reakcionarni Jugoslaviji dejansko pomenilo kontrarevolucijo. Dejstvo je namreč, da so v tistem času predvidevali dvocentrizem kot trajno stanje, tudi za primer, če bi revolucija zmagala ne le v Italiji, temveč tudi v Jugoslaviji. Tudi v tem primeru, bi naj Primorska ostala tam, kamor jo je prisodil imperializem. V takšnem stališču vidim nekaj, kar je bilo popolnoma neprilagojeno zavesti tedanjega (in današnjega) slovenskega človeka. Za njegovo zavest takšen rezultat revolucije ni bil sprejemljiv in takšno stališče njegove navezanosti na revolucionarno gibanje ni moglo krepiti. Zgodovinar vse to mora razumeti, gotovo, a ima pravico tudi do svojega mnenja. Čelo dolžnost.

Dr. Joža Vilfan. Splošni razlog za odločitev Tržaških Slovencev za udeležbo v deputaciji v Benetke

Nameravam povedati samo svojo izkušnjo s knjigo, ki jo obravnavamo. V zadnjih letih je Dušan Kermavner prihajal redno k meni, tako da sva se dobivala najmanj enkrat mesečno, in v teh srečanjih sva govorila o njegovem delu, tako gotovo vse leto 1974 o polemiki s tovarišico Kacinovo, ki jo je takrat pisal. In me je že takrat prosil, naj mu pomagam dobiti založnika za knjigo, kakor sem mu pomagal pri njegovi veliki razpravi o Gorenjski. To sem mu tudi obljubil in sem se tudi ravnal v smislu svoje obljube po njegovi smrti, sem se pa že takrat zanimal za založnika. Ko sem potem dobil od Partizanske knjige prošnjo, da napišem kratko recenzijo, kakršna je v takšnih primerih v navadi, sem seveda knjigo toplo priporočil. Moje mnenje je bilo, da ni diskusije, da me

čuti, da se sploh postavlja vprašanje, ali objaviti ali ne, ker Dušan Kermavner je Dušan Kermavner in je vredno, da se natisne vse, kar je napisal. Hkrati sem založbi tudi povedal, da se v vseh stvareh, katere je Dušan napisal, ne strinjam. In res sem imel z Dušanom nešteto pogovorov ravno o tem po njem takoimenovanem vstopu Slovencev v Italijo.

Za mene je zanimivo, da je Dušan začel knjigo seveda z velikim besom na Milico, in da je potem v teku pogovorov silno menjal svoje stališče in mi je nekoč rekel, da bi pravzaprav, če bi še enkrat začel pisati knjigo, svoj glavni ogenj naperil proti Ivanu Regentu. Milica Kacin se v veliki meri naslanja na Ivana Regenta in prav sedaj, ko ponovno berem Temeljne probleme, vidim, kako so se, kakor je Dušan uporabljal ta izraz, stvari v Regentovem spominu premaknile. Kermavnerjevo obravnavanje t. i. premirja med socialisti in narodnjaki npr. je po moje absolutno neprepričljivo. In ne vem, ali ni tako, da ga je smrt prehitela pred končno redakcijo te knjige in da se je raje že kar lotil Tumove korespondence, pripisati malo tudi temu, da je ponovno razmišljal o teh problemih. Še maja meseca, torej mesec pred smrtjo, ko me je zadnjikrat obiskal, mi je rekel, da se bo Tume lotil, da pa "imam še končati tisto stvar, ampak se mi ne da", tako da mu tole na kraju ni posebno ležalo. Vendar je zanimivo slišati, kakšna je bila zgodba kake knjige, zgodbo Dušanove knjige pa je še posebno zanimivo slišati.

V najinih pogovorih je pogosto bil centralni problem, — dotaknil se ga je že tovariš Pleterski v svoji intervenciji, dotaknila se ga je že tudi Kacinova, — problem prenašanja naših izkušenj iz NOB na ocenjevanje tega, kar se je kdaj prej dogajalo. V teh diskusijah nisem imel nobene sreče. Prav tako ga nisem mogel prepričati — kar se tiče "vstopa" — o tem, kar sem sam, sicer kot otrok, kot desetleten fant, doživljal, da je namreč antantofilstvo in zanašanje na antanto bilo izredno globoko in iskreno.

Pri vseh stvari se mi zdi čudno, da je zameril narodnjaški struji, da je vztrajala pri svojih upih na mirovno konferenco. Čudi me, zakaj? Na koncu konca: ta njegova knjiga ima na začetku fotografijo, kako sede Grafenauer, Zwitter, Kermavner v Parizu na mirovni konferenci leta 1946. Če bi se lahko še danes pogovarjala, bi ga vprašal: "Kako to, dragi Dušan, kako to, da si ti sodeloval leta 1946 tako z vsem srcem, noči in dneve, pri našem delu na Pariški konferenci, ko pa bi bil moral vedeti, da smo se mi že maja 1945 umaknili iz Trsta in je pravzaprav bilo vse končano. In še potem, ko so Rusi pristali na francosko linijo, smo se ravno tako še nadalje borili in še tri dni pred zaključkom konference me je Kardelj poslal k generalnemu sekretarju konference, da sondiram teren, ali ne bi bilo mogoče Gorico dobiti, če popustimo nekaj, recimo, pri Kopru". Torej, kar je rekla Milica prej v svojih izvajanjih, ponavljam sedaj: nemogoče si je misliti, da bi ljudje, ki so od začetka vojne bili za antanto in nekateri zaradi zmage antante celo želeli vstop Italije v vojno, potem ob zasedbi Trsta kapitulirali in ne delali še naprej za rešitev na mirovni konferenci. To njegovo stališče se mi zdi težko razumljivo.

Se eno pripombo. Čeprav nisem zgodovinar in se bo najbrž slišalo prepotentno, da govorim o metodi, vprašujem, kako je mogoče obravnavati dogajanja na Primorskem novembra 1918, leta 1919, ali leta 1920, ne da bi bilo to postavljeno v celotni koncept takratne meščanske politike. Kar se tiče Primorske, je po mojem mnenju bil usodni moment, ki je vse zapečatil, tisti, o katerem piše Pleterski v svoji knjigi. To je januar 1915, ko so Tržačani skupaj z nekaterimi udeleženci iz Gorice in Ljubljane zavrnilo idejo Trumbiča, da naj gredo v formiranje svojih legij, ki bi se borile sicer v okviru avstrijske armade, toda ne za Avstrijo, temveč proti poseganju Italije na naše ozemlje, da so torej takrat Slovenci zavrnilo misel na dejansko pripravljanje svoje države, na organiziranje svoje vojaške sile. Od takrat naprej, ko so pod pritiskom carske Rusije odstopili od te

ideje, so šli na čisto pasivno politiko, ki je razumljiva, če so se odpovedali aktivni politiki proti Italiji leta 1915. Potem je bilo vse drugo logična posledica, ker ostal jim je samo strah, da bo Italija prišla z zmago nad Avstrijo na našo slovensko zemljo. Tukaj je smrtni greh slovenske meščanske politike.

Pri vsem tem mi je seveda jasno, da je bil to takrat izredno zapleten položaj; na koncu konca, želeli so zmago antante, želeli so, kakor beremo, celo vstop Italije v vojno radi zmage antante, na drugi strani pa so morali vedeti, tudi če niso bili seznanjeni z Londonskim paktom, da pomenja tak vstop veliko nevarnost za Slovensko Primorje. Kako je bil položaj zapleten, se vidi tudi po tem — in vse to pobiram iz knjige Pleterskega —, da za tega istega Trumbiča, ki je dal konec leta 1914 ali začetek leta 1915 Slovencem, ki so se dvakrat zbrali v Trstu, omenjeni nasvet, da za tega Trumbiča potem, ko se je aprila 1915 vračal iz Niša in se v Milanu srečal z Vošnjakom, tak pristop (formiranje legij) ni bil več aktualen.

Na vsak način velja, da je treba v tem kontekstu splošne slovenske politike 1914—1918 presojati dogajanja v Trstu konec oktobra, začetek novembra in strinjam se s tistim predgovornikom, ki je rekel, da se mu zdi, da bi iz tega (udeležba v "romanju" v Benetke) delali problem nacionalne izdaje, da to ne bo držalo. Ali je bil to res premišljen korak vstopanja v Italijo, da to vstopanje dokazuje vse ostalo v kasnejšem dogajanju? V tistem momentu je bil to ukrep, sebe nekako uveljaviti, kakor je bilo popolnoma normalno, da potem, ko je zaseden Trst, gredo in se predstavijo guvernerju oz. komandantu — ne vem, ali je bil takrat guverner že imenovan — Slovenci smo tukaj, imamo take in take zahteve. To je bilo čisto logično v vsem sklopu takratne slovenske meščanske politike, pri čemer pa socialisti tudi niso imeli kaj drugega ponuditi. Res je v nesorazmerju in zaradi tega tudi v napake zavajajoče, če tako epizodo vzamem iz konteksta.

Dr. Bogo Grafenauer: Širši okvir Kermavnerjeve koncepcije o reševanju tržaškega vprašanja leta 1918

Moram dati le kratko opombo. V letih 1960 do 1968, ko sem bil urednik Zgodovinskega časopisa, v katerem je Kermavner velikokrat objavljal, sva imela tudi sicer pogoste diskusije. Ena takih diskusij, ki je precej dolgo trajala, je bila v zvezi z izvajanjem prof. Zwitterja, tov. Pleterskega in tov. Vilfana. Mi imamo opravka pri tem pravzaprav z vprašanjem nacionalistične ali pa revolucionarne koncepcije kot perspektivo Tumovih koncepcij samo pri tržaškem problemu. Za Kermavnerja je bila vsaj takrat, leta 1967, 1968, to koncepcija, ki je dejansko zadevala celoto slovenske zgodovine. In tu pridemo na tisto, kar je prof. Zwitter prej povedal. Kermavner je trdil, da je bila od oktobra 1917 naprej edina možna revolucionarna rešitev slovenskega in jugoslovanskega vprašanja samo v odločitvi za splošno socialistično revolucijo v srednji Evropi in le na ta način je bilo mogoče doseči tudi rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja. Medtem naj bi bila vsaka odločitev za Jugoslavijo, za združitev Slovencev v jugoslovanski državi, že sama po sebi meščanska in kontrarevolucionarna odločitev. To je bilo njegovo stališče o tem. Takrat sva na dolgo razpravljala predvsem o tem, kaj pomeni za historika zgodovinska resničnost in kaj pomeni različna koncepcija, ki je lahko zelo osamljena ipd., ampak on je pri svojem mnenju ostal. V tržaškem problemu imamo dejansko samo na tržaški problem omejeno, ampak v bistvu isto koncepcijo. Mislim, da se on ni nezavestno odlo-

čil za publikacijo Tumovih pisem. Prišel je k meni in rekel, ti poznaš vso literaturo, ki je napisana o tem. Jaz sem takrat do leta 1918 predaval in sem v glavnem res vse prebral, kar je izšlo za slovensko zgodovino do leta 1918. Rekel je, ne poznaš pa podlage, na kateri sloni moje znanje o slovenski politiki v tem času. Ko sem pripravil Tumove spomine, sem izpisal celotno njegovo korespondenco in moje sodbe o položaju in politiki Slovencev med prvo svetovno vojno slone v največji meri na ekscerptih, ki sem jih takrat naredil. S publikacijo Tumove korespondence bi pravzaprav moral dati račun ne samo o delu, ampak o celotni problematiki, ki se v tej knjigi pojavlja tako ali drugače, korigirano ali nekorrigirano. Mislim, da je zelo opravičena želja tov. Britovška, da bi ta korespondenca nekoč s primernim komentarjem zagledala beli dan kot eden od poglavitnih virov za naše poznavanje slovenskega političnega življenja v času med prvo svetovno vojno. Načrt, ki ga je akademija postavila, da bi tov. Kermavner to korespondenco objavil, je v resnici prav pod perspektivo vseh teh mogočih diskusij o koncepciji slovenske zgodovine. Moramo reči, da bi bila to pomembna objava o eni izmed dob, ki je bila za nas zelo pomembna. Tudi z našega današnjega stališča, ko smo doživeli v Jugoslaviji socialistično revolucijo, ki je v sosednjih državah na zahodu in na severu niso, postaja ta problem še bolj aktualen in bi bilo v resnici želeli, če bi institut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti za to publikacijo čimprej poskrbel.

France Klopčič: Zoper revizijo Kardeljevih pogledov na zgodovino slovenskega naroda

Ko sem sprejel od vdove Dušana Kermavnerja tipkopis z vsebino, o kateri zdaj razpravljamo, sem ga seveda prebral in videl, da je v glavnem končan. Vzel sem ga, ga začel z roko prepisovati, kar je bilo najprej natipkanega in nato s svinčnikom in črnilom popravljenega. Šele potem sem ga dal prepisati na čisto. Tako sem pri večkratnem branju prenikal v miselnost in v metode našega zgodovinarja.

V glavnem se z njegovimi nazori strinjam.

Pri branju knjige sem pogršel nekatere temeljne stvari. Manjka namreč osnovna družbena in razredna analiza takratnega časa. To je prvo. Drugič, pisec veliko govori o nacionalnem vprašanju, napada zlasti politiko slovenskega meščanstva tako v osrednji Sloveniji kot v Trstu in daje zanimive zaključke k posameznim pojavom, vendar ni nikjer razprostrl poglavitnih načelnosti v nacionalnem vprašanju. Zaradi tega se lahko marsikdo pri branju in študiju te knjige zaloti ob domnevi, da ni vse jasno pri D. Kermavnerju. Tako je govoril tov. Pleterski, povsem upravičeno. Mislim, avtorja je polemična vročica do knjige tov. Milice Kacin-Wohinzeve orientirala predvsem na odgovore oziroma zavračanja napačnih analiz, napačnih pogledov. S tem je eo ipso že povedal svoje stališče, ki ga sicer ni formuliral v načelnih ugotovitvah ali v zaključkih.

Ko sem na primer bral odstavek o dvocentrizmu slovenskega naroda, sem se vprašal, zakaj D. Kermavner tukaj ni poudaril ene izmed osnov nacionalnega programa Slovencev iz preteklosti, to je zahtevo po zedinjeni Sloveniji. Če bi D. Kermavner to knjigo sam do konca pripravil za tisk, bi verjetno še marsikaj dodal, kar meni kot uredniku ni dovoljeno. Vemo, in o tem pišem v spremni besedi, da v knjigi ni poglavja, kako so prav slovenski primorski komunisti zaradi pravilnega odnosa do nacionalnih zadev — imenoval sem zasluge Vladimira Martelanca iz Trsta — pomagali sebi in italijanskim komunistom, da zavzamejo pravilna, utemeljena stališča v nacionalnih zadevah.

Če bi bil Kermavner tukaj, bi marsikaj odgovoril na vrsto faktografskih pripomb, ki so bile omenjene, in na druge opombe. Ne mislim zagovarjati njegove posamezne faktografske spodrsaljaje, ki jih je naštela Milica Kacin-Wohinz, kakor je priznala tudi nekaj svojih. V diskusiji se želim omejiti na probleme, ki jih knjiga in naša diskusija danes odpirata ali znova poudarjata.

Zelo interesantno je bilo slišati tov. Zwittera, ki je rekel, da je bilo romanje v Benetke napaka. Imamo tudi zanimivo izjavo Ivana Hribarja iz leta 1929, ko je pisal Henriku Tumi o svojem ogorčenju, ko so se Slovenci tako daleč spozabili, da so se udeležili klicanja Lahov v Trst ob propadanju Avstrije; to je bila velika taktična napaka. Prav v srce me je speklo, ko sem to novico zvedel, — pravi Hribar. — Vsaka druga rešitev bi bila takrat umestnejša, ker bi bila Italijanom vsaj nekoliko grenila njihov apetit po slovenski zemlji. Tudi delavska republika!

Ako je eden prvakov liberalnega tabora na Slovenskem leta 1929 ocenil položaj v Trstu s tega stališča, se je pač čuditi, da nekateri zgodovinarji danes tega nikakor ne morejo priznati ali pa priznavajo samo na pol. Ko je tov. Zwitter priznal, da je bilo romanje napačno, je takoj dodal, da Dušan Kermavner precenjuje delegacijo v Benetke, češ da je šlo le za nekaj dni razlike pri vojaški zasedbi Trsta: če ne bi prišli Italijani po morju, bi prišli po kopnem. Menim, da stvar ni v vojaških terminih. Stvar je v nacionalni politiki slovenskega življa v Trstu. Stvar je perspektive, kako se obnašati do antante in do Italije. S tega stališča, s stališča nacionalne politike je treba presoјati romanje v Benetke. Kar premislimo, kaj bi bilo, če bi se nekaj podobnega zgodilo leta 1941. Osvobodilna fronta, ki je nastajala takrat, je imela svoja stališča. Ban Natlačen je imel drugačna stališča o okupaciji Ljubljane in Slovenije. Ne moremo soditi samo po tistem, da se je izvršilo vojaško nasilje, ampak moramo presoјati tudi, kakšno politiko so politični faktorji takrat izvajali in hoteli uresničevati.

Mislim, da je pglavilna stvar — der springende Punkt — vse naše diskusije o tej knjigi, to se pravi najbolj občutljiva zadeva in ločnica duhov, ravno vprašanje, ali je bila mogoča jeseni 1918 delavska republika v Trstu, to je socialistični prevrat. Milica Kacin-Wohinz je danes rekla, da bi moral D. Dermavner dati nove dokaze o možnosti delavske revolucije. Smešno! Še nikoli ni noben administrativni in državni aparat imel v svojem arhivu dokumente ali vire, ki bi govorili, da je mogoča delavska revolucija. Da bi dobili odgovor na to vprašanje, je treba globlje poseči; treba je analizirati razrede in celo družbo. A družba je bila tedaj v kritičnem stanju. Razkroj starega reda je bil tako globok in obsežen, oblast in stara avtoriteta tako pri tleh, da je bil socialistični prevrat mogoč. Če do njega ni prišlo, gre iskati vzroke v pomanjkanju organizirane revolucionarne stranke, to je subjektivnega dejavnika. Toda v masi ljudstva so težnje po socialističnem prevratu obstajale in tudi pri delu vojaštva. Poznamo zavest o takšni nuji pri Henriku Tumi. Toda tega je bilo premalo in socialistični prevrat je izostal. Iskati vire, dokumente pri buržoaziji za njeno zavest o koncu, to je kajpak absurdno pričakovanje. Je pa zelo interesanten detalj, ki ga najdemo v knjigi Milice Kacin-Wohinz. Cesarski namestnik Trsta je ukazal straži, če bi jo uporniki napadli, naj lepo odda puške; to je pomenilo, ne dajte nobenega odpora. Ako je tako mislil predstavnik zadnje avstro-ogrske oblasti, a tako ni mislil, ker bi bil bedak, se je dobro zavedal, v kakšnem stanju je bila takrat družba, namreč v revolucionarnem vrenju, ki se je potem še stopnjevalo.

Dušan Kermavner ne podcenjuje dokumentarnih virov. Mislim, da je večino svoje polemike baziral na dokumentih in virih, ki jih je uporabila Milica Kacin-Wohinz in ji je celo v dveh primerih dal priznanje, da je s takimi viri prišla na dan. Toda vire uporablja drugače, jih ocenjuje drugače. Tu je razmejitvena točka: kako gledaš na dogodke v

preteklosti, s kakšnega zornega kota. Kermavner jih je gledal s stališča takratne situacije, takratnih razrednih razmerij in možnosti, ki so tedaj obstajale, medtem ko očita naši avtorici, katere knjiga je pač predmet njegove polemike, da je dogodke na Primorskem leta 1918—1919 gledala s stališča, kako bi se že takrat moralo zgoditi, kar se je v letih 1941—1945. Tu se je treba odločiti! Mislim, da bi bil že čas za jasnost. Nimamo malo razlag te dobe. Navedel bi, kar piše Edvard Kardelj v knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja":

"Primorski Slovenci so po prevratu zavzeli analogno stališče kakor Slovenci v Jugoslaviji. Val slepega in v danih pogojih objektivno reakcionarnega nacionalizma je ob zloemu črnožolte monarhije potegnil za seboj domala vse slovenske stranke v Primorju, tja do velikega dela socialnih demokratov. Tem nacionalističnim vrhovom so bile seveda socialne zahteve, ki so jih postavljale slovenske ljudske množice, nevarne ali pa tuje, zato tudi niso našle skupnega jezika z ljudstvom, katerega — to je pri tov. Kardelju važno — revolucionarna akcija bi se tedaj edina lahko z večjim ali manjšim uspehom uprla prodoru italijanskega imperializma" (II. izdaja, str. 333; III. izdaja, str. 428).

Nekateri zgodovinarji ne sprejemajo takšne Kardeljeve ocene, vendar tega odkrito ne povedo. Naj polemizirajo, če so drugačnega mnenja, ne pa da slepo uveljavljajo, kot pravi Kermavner, poglede slaviteljev slovenskega meščanstva. Poznamo še eno bistveno oceno Edvarda Kardelja o tej dobi, namreč da je slovensko meščanstvo leta 1918 pripravilo slovenskemu narodu katastrofo (II. izdaja, str. XXVI).

Kadar tov. Zwitter govori o Tumi, a govori zmotno, moram tega najbolj prenikavega slovenskega politika, ki je naredil razvoj od liberalca do socialdemokrata in potem do komunista, braniti, ne apriorno, ampak zato, ker po vseh Tumovih dejanjih, po njegovih spisih in pismih, pomeni res svetlo zvezdo na Slovenskem, na političnem področju, še posebej v idejno-politični zgodovini Slovencev. Kjerkoli ga opazujete, se ga dotaknete, Tuma orje ledino in izgovarja stališča, ki so v skladu s stališči tako Marxa kakor Lenina. O tem sem pisal že v razpravi o avstromarksizmu in tega ne bom ponavljal.

Tov. Zwitter pravi: Tuma je bil med prvo svetovno vojno avstromarksist v smislu, da je treba ohraniti avstroogrsko-monarhijo kot velik teritorij. Kako je s tem?

Poznamo izjavo Henrika Tume iz leta 1914, v zadnji oktobrski številki "Naših zapis-kov". Tam odkrito govori, da bo potrebna druga, se pravi drugačna internacionala, ne takšna, ki je bila dotlej. Govori, da se je že pokazalo, kako je vsak anacionalizem ali antinacionalizem neupravičen in da bodo prišle do veljave vse avtonomne zahteve narodov. Več kot "avtonomne" v tistem času ni mogel reči, saj je obstajala vojna cenzura. Že to, da je bil proti anacionalizmu, da je nastopil proti antinacionalizmu, da bodo avtonomne pravice narodov prišle do veljave, je s tem avstroogrski okvir preko-račil. Če potem pomislimo na socialistični prevrat v Trstu, kar je zagovarjal Tuma, tega ne moremo imeti za detalj avstroogrške monarhije. To je popolnoma druga koncepcija. Nikar ga ne imejmo za omejenega človeka, ki da je mislil samo na Avstro-Ogrsko! Iz njegovega kroga je bil Albin Prepeluh; ta je še prej kot Tuma govoril o koncu Avstrije: če se ne bo popravila, je pisal, bo Avstrije konec. Vemo nadalje, da je pred Prepeluhom govoril Etbin Kristan o Avstriji: Če se ne bo reorganizirala v federacijo, bo propadla. To so slovenski socialdemokrati govorili odkrito in s tem so bili socialdemokrati levega krila, ne pa socialdemokrati ali avstromarksisti desnega krila. Zamerim tov. Zwitteru, da ne razlikuje razne struje v avstromarksizmu. Eno je Karel Renner, drugo je Otto Bauer. Zadnji je bil dosleden borec zoper fašizem, je emigriral in umrl v Parizu. Karel Renner pa se je umaknil z Dunaja in pozval delavstvo, naj glasuje za priključitev Avstrije Hitlerjevemu rajhu. Mirno je živel v svoji vili na deželi in ko je bilo leta 1945 konec

rajha, je postal prezident avstrijske republike. Takšni so prekopicivalci v politični zgodovini.

Tuma ni bil avstromarksist, bil je levi socialist in pozneje komunist. Mislim, da ga ne moremo tolmačiti kot avstromarksista. Bil je pristaš socialne demokracije in sicer njenega levega krila, tistega ki je ustvarilo brnski nacionalni program 1899. Ta program je bil najbolj radikalen, hkrati enoten za vso socialdemokracijo in zavedno delavstvo Avstrije. Bil je takrat najnaprednejši, kakor so priznali celo meščani. Sprejel ga je Ivan Cankar in razvil.

Vračam se k začetku diskusije. Če torej knjiga Dušana Kermavnerja ni zajela vseh vprašanj, bi opozoril na dve njegovi deli zadnjih let. Prvič je treba brati dano knjigo hkrati z razpravo D. Kermavnerja v "Jugoslovenskom istoriskom časopisu", objavljeno leto pred smrtjo, kjer avtor oponira Dragoslavu Jankoviću in Ekmečiću prav glede slovenskega Primorja. Tam boste našli, kar pogrešamo v tej knjigi, stališča do nacionalnega vprašanja primorskih Slovencev in Slovencev sploh. Kermavner očita Pašiću in srbski buržoaziji, da sta Slovensko primorje vrgla skozi okno, še preden se je vojna rešila.

Drugo delo je Kermavnerjeva kritika uvoda za načrtovano novo, razširjeno zgodovino Komunistične partije Jugoslavije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije. Uvod je napisal Dragoslav Janković, rektor beograjske univerze. To je bilo leta 1974. Projekt uvoda je D. Kermavner dobil od redakcije iz Beograda, da dá svoje mnenje. Projekt so poslali tudi Mirjani Gross v Zagreb. Kermavner je napisal uničujočo kritiko. Prebral sem jo. Dušan Kermavner mi je dal tudi kopijo svoje kritike, kakor tudi kopijo kritike Mirjane Gross, enako odklonilne. Ta mesec sem kopijo Dušanovega kritičnega spisa proti Jankoviću oddal zgodovinskemu arhivu CK, da se lahko vsak zgodovinar seznaní s tem delom. Kermavner nastopa zelo vehementno proti srbskocentripetalni miselnosti pri pristopu k zgodovini delavskega in komunističnega gibanja. To miselnost omenjam v svoji kritiki osnutka Zgodovine revolucionarnega mladinskega gibanja, ki je zdaj na pre-sji.

Pri vsem tem ne morem, da ne bi povedal še ene svoje misli. Na tihem se revidirajo Kardeljevi pogledi na zgodovino slovenskega naroda po njegovi knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja". Mislim, da trdovratno zanikanje, da bi bil leta 1918 možen socialistični prevrat v Trstu in sicer z revolucionarno akcijo množic, nasprotuje Kardeljevim pogledom.

Mislim nadalje, da je v zmoti Dušan Nečak, ki je v "Naših razgledih" objavil kar dobro recenzijo na knjigo Ernesta Turka o dobrovoljcih in mimogrede izrekel napačno trditev, da je za nacionalno osvoboditev pogoj v socialni in ekonomski osvoboditvi. Ta trditev ni upravičena, zgodovinsko se je z dejstvi ne dá podpreti. Dovolj je, če vzamemo Poljsko leta 1918, Češko leta 1918. Poljaki so po več kot stoletnem suženjstvu uspeli zediniti vsa poljska ozemlja, ki so jih bile razdelile med seboj Rusija, Prusija in Avstrija, ter je ustvarila suvereno nacionalno državo. Čehi so storili podobno. Socialnega in ekonomskega osvobajanja pri tem ni bilo. E. Kardelj pravi: "Narodno vprašanje se v tem razdobju neogibno povezuje z vprašanjem socialistične revolucije in razvoja socialističnih sil sploh. To ne pomeni, da je v sedanjih pogojih nacionalno vprašanje rešljivo izključno s proletarsko revolucijo. Očitno je, da je nacionalno vprašanje ... mogoče rešiti tudi brez globljih družbenih sprememb, o čemer nam govori tudi praksa antikolonialističnih gibanj" (II. izdaja, str. 332; III. izdaja, str. 427).

Ne vem, ali je tov. Nečak mislil oponirati tov. Kardelju; morda je imel dober namen, toda znana je resnica, da je pot v pekel tlakovana z dobrimi nameni.

Objektivno vzeto, naštete izjave zanikujejo veliko bogastvo, ki ga imamo v Kardeljevi knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja".

Začudilo me je, ko je tov. Milica Kacin-Wohinz rekla na sestanku zgodovinskega društva, da je bilo mogoče leta 1918 bojevati se z vojaško silo proti nemški Avstriji za severno mejo, ni bilo pa mogoče misliti kaj takega o obrambi zahodnih meja proti zmagoviti antanti. (O italijanski vojski in njeni zmagovitosti bodimo sploh previdni.) Zgodovinar ne more reči preprosto: ker ni bilo nobenega odpora na zahodni meji, odpor ni bil mogoč. (Tipičen pozitivizem!) Upoštevati mora vse težnje, primerjati podobne pojave. Tako se lahko spomnimo, da smo Slovenci leta 1941 skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi šli v oboroženo vstajo proti rajhu in Italiji in drugim fašističnim okupatorjem, ko je nemški rajh bil na vrhuncu svoje vojaške, politične in materialne moči in je pred sabo gnal proti Moskvi in Leningradu eno najmočnejših kopenskih vojsk — Rdečo armado. In vendar so šli naši narodi — edin primer v Evropi — v oboroženo vstajo. Prav dobro se zavedam, da so razlike v času in silah. Ampak rajh je bil 1941 neprimerno močnejši od zmagovite antante ali italijanske vojske leta 1918. Mislim, da je bil leta 1918 mogoč tudi vojaški odpor, čeprav je moja osnovna misel, v skladu z nujnim zaključkom iz tistega družbenega stanja, da je bil izhod v socialistični revoluciji.

Imam nekaj predlogov. Prvič, marksistični center naj se zavzame za revalorizacijo Kardeljevih pogledov na slovensko zgodovino po knjigi "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja". To naj bi bila ena osrednjih nalog marksističnega centra, prav tako naših univerz.

Drugič, natisniti čimprej izbrane spise Borisa Ziherla in Dušana Kermavnerja, ki se nanašajo na slovensko zgodovino.

Tretjič, organizirati za zgodovinarje novejših dobe posebne tečaje za izpopolnitev znanja na temelju pogledov imenovanih treh naših teoretikov, na podlagi marksizma.

Četrtoč, na znanstven način, argumentirano, načelno reagirati na vsak nacionalistični nastop v našem zgodovinopisju.

Petič, javno razpisati visoko nagrado za najboljšo monografijo o politiki nacionalne katastrofe, ki jo je vodilo slovensko meščanstvo v letih 1918—1919.

To so moje želje.

Kar se tiče tona, se zavedajmo, da odločilna ocena velja vsebini. Tov. Milica Kacin-Wohinz je po nepotrebnem zamerila ton Dušanu Kermavnerju, kajti ostrina polemike pri njem prav pri zadnjem njegovem zdaj objavljenem spisu ne prevladuje; Kermavner je zelo obziren do avtorice in ji tudi priznava, kar je storila pozitivnega in na podlagi njenih podatkov, ki jim dodaja svoja odkritja, gradi marsikakšno svojo trditev in ugotovitev.

Karel Šiškovič: Poseg v razpravo o Kermavnerjevi knjigi "Temeljni problemi primorske politične zgodovine"

Tekst, o katerem razpravljamo, je vreden pozornosti, ker se ob njem postavlja vprašanje različnih interpretacij preteklih dogajanj. Zato poudarjam, da gre tudi v mojem primeru za subjektivno interpretacijo, ki jo gre soočati z drugimi, drugačnimi mnenji.

Pri vsej zadevi se mi zdi, da gre bolj za politično kot za strokovno interpretacijo dogodkov, predvsem v knjigi D. Kermavnerja. Ker ne verjamem v možnost popolne objektivnosti, še najmanj v nepristranost analiziranja zgodovinskih dogodkov, menim, da gre v primeru teksta D. Kermavnerja, njegove analize dogodkov, njegovega gledanja na nekatere osebnosti iz preteklosti in na knjigo M. Kacin-Wohinčeve za politično obarvano

interpretacijo, za obračunavanje z nekaterimi interpretacijami in za privilegiranja drugih. To velja tudi za izvajanje F. Klopčiča.

Pri tem bi se trenutek pomudil pri tonu politične polemike, ki preveva obravnavani tekst in stališča sedanjega "mentorja" tega teksta, tov. F. Klopčiča. Že zdavnaj se je v italijanskem znanstvenem in političnem svetu, zlasti celo v vrstah KPI, zaključila dolgotrajna polemika o vsebini in obliki. Zaključki razprave so pokazali, da je oblika sestavni del vsebine in obratno. Zlasti v KPI so prišli do zaključka, da mora biti oblika "človeška", prepričljiva in predvsem spoštljiva, ker je nemogoče prepričati sogovornika z etiketiranjem in z apriorističnimi tezami. Ker mi je aprioristično etiketiranje tuje, sem pri branju Kermavnerjevega teksta in poslušanju Klopčičevega uvoda dobil vtis, da ne gre za analizo nekaterih dogodkov preteklosti, marveč za *politično obračunavanje* z nekaterimi osebnostmi preteklosti in nekaterimi zgodovinopisci sedanjosti. Zaradi vtisa, ki ga vzbujata ton in oblika pisanja D. Kermavnerja v obravnavanem tekstu, se verjetno vrednost vsebine zmanjšuje, saj prihaja do izraza relativna togost Kermavnerjeve interpretacije — poudarjam interpretacije — in se poraja vtis, da se ima za edinega pravovernega interpretatorja preteklosti.

Zato pogrešam tako pri avtorju teksta kot pri njegovem "mentorju" določeno skromnost, ki naj bi vnaprej opozorila, da gre za osebno, subjektivno interpretacijo dogodkov, ki naj se sooča z drugimi interpretacijami.

Vznemirilo me je, da je F. Klopčič v svojem zapisu na koncu teksta ponovno poudaril misel D. Kermavnerja (str. 122): ... "prispevam nekaj bistvenega k poglobljenemu gledanju na temeljne probleme primorske politične zgodovine, me prav nič ne moti hlad, ki bo gotovo zavel v narodnjaško usmerjeni zgodovinopisni in drugi politični javnosti do mojega enakopravnega razpravljanja o drugem slovenskem delavsko revolucionarnem taboru". Tako avtor kot njegov "mentor" bi bila morala dodati k temu stavku še nekaj, kar bi bilo verjetno popolnejše. Ne gre le za "hlad" narodnjaško usmerjene zgodovinopisne in druge politične javnosti (kakšne politične javnosti?), marveč tudi za hlad in pravico do kritičnosti tiste veje marksistov, ki se ne zadovoljujejo več z zapisanimi dogmami in shemami in stalno iščejo, da bi bolje osvetlili sedanost in preteklost, postavljajoč v dvom celo tiste "resnice", ki so veljale za imobilne, večne in pravoverne. V tem smislu odklanjam omenjene epitete, ki naj bi pomenili: če se z nama ne strinjaš, si "narodnjaško" usmerjen in to v slabem smislu besede.

Mislím, da gre, kot sem že na začetku poudaril, za interpretacijo D. Kermavnerja in F. Klopčiča glede nekaterih aspektov tržaške, ne pa primorske zgodovine (če hočemo biti precizni). Da je D. Kermavner skušal ponovno osvetliti nekatere zgodovinske pojave v Trstu, jih analizirati v luči nekaterih novih podatkov in se spopasti z drugimi interpretacijami, mu štejem v veliko zaslugo. Vendar ni rečeno, da je ta njegova interpretacija res nova. Morda je "nova" za nekatere kroge slovenskih zgodovinopiscev, nova ni zame, ker sem se, odkar sem v Trstu (od januarja 1945), stalno z njo soočal v vrstah tržaškega in italijanskega delavskega gibanja, ki je v tem delno padlo pod vpliv italijanskega buržoaznega zgodovinopisja in se po drugi strani krčevito drži nekaterih shem in mitov. Dejansko smo se glede dogodkov pred in po prvi svetovni vojni v Trstu soočali z negativnim dejstvom, da je del zgodovinopisja skušal opravičiti določene politične akte. Do nedavnega smo imeli tri interpretacije dogodkov: buržoazno italijansko, ki je stalno skušala dobiti argumente za opravičevanje italijanske nacionalistične in imperialistične politike; delavsko "internacionalistično", ki je vedno postavljala na isto raven italijanski in slovenski nacionalizem ter si ni nikoli postavila vprašanja, katera od obeh nacionalnosti je najbolj ogrožena in kakšno taktiko bi bilo zato moralo delavsko gibanje ubrati do slabotnejše buržoazije najbolj ogrožene nacionalnosti; slovensko "narodnjaško", ki je v

svojem bistvu, tudi zaradi določenih napak delavskega gibanja v Trstu, enačila delavsko in italijansko buržoazno interpretacijo. Šele po tej vojni se je tako na slovenski kot na italijanski strani začela pojavljati četrta interpretacija, ki si z veliko muko utira pot, tj. interpretacija na podlagi zavračanja dogm in shematizmov in ponovnega preverjanja interpretacij in dogodkov, da bi se čimbolje spoznala preteklost.

Po mojem je "nova" analiza, ki jo podaja D. Kermavner o dogodkih v Trstu po prvi svetovni vojni, le ponavljanje tez nekaterih političnih akterjev in zgodovino piscev pod vplivom italijanskega dela delavskega gibanja, saj ponavlja enačenje italijanske in slovenske buržoazije in njune vloge in povzdiguje zveličavnost nekaterih osebnosti tržaškega delavskega gibanja.

Predvsem me v knjigi D. Kermavnerja moti dejstvo, da upošteva v letih 1918 in 1919 le revolucionarno alternativo, ki naj bi bila v bistvu nepovezana z ostalim dogajanjem okrog Trsta. Po mojem je šlo v tistih letih (vsaj delno 1919) za več alternativ: priključitev k Italiji (najmočnejša alternativa, ker ne smemo nikoli pozabiti, da je bila Italija zmagovalka in zaveznica zmagovitega imperialističnega bloka); priključitev k Jugoslaviji (šibka alternativa, čeprav je bila tudi Srbija zmagovalka, vendar se je postavljala v sklop nove države SHS, ki so jo sestavljali tudi deli, ki so — hočeš nočeš — aktivno sodelovali proti antantnim silam v okviru Avstroogrske); revolucija pred izvedbo, vendar z gotovostjo zasedbe po italijanskih četah; revolucija v okviru revolucionarnega vrenja v nastajajoči državi SHS, vsaj v tistem delu Primorske in Istre, kjer so množice gledale na SHS kot na svojo "narodno" državo. V drugi polovici 1919 in pozneje ni bilo več alternativ, ker ne bi bilo mogoče odpraviti italijanske zasedbe, pozneje italijanske suverenitete (po Rapallu). Zato se je abstraktno ponujala revolucionarna alternativa edinole v sklopu italijanske revolucije. Povsem brezpomembno je danes misliti, da bi se bila lahko revolucija omejila na Trst, ki je že bil pod Italijo, saj bi takšen način gledanja privedel v domeno pobožnih želja in utopije.

Zato me neprijetno preseneča dejstvo, da se pri interpretaciji D. Kermavnerja izpušča vsakršna misel o možnem povezovanju revolucionarnega vrenja na Primorskem z revolucionarnim vrenjem v Jugoslaviji. To je dejansko na liniji trdnega prepričanja nekaterih političnih akterjev in nekaterih marksistično usmerjenih zgodovino piscev italijanske narodnosti, ki že vnaprej izključujejo kot nesmiselno in nestvarno vsakršno možnost priključitve k tedanji Jugoslaviji, češ da je bila "monarhistična" (kakor da Italija ne bi bila monarhistična), in si ne postavljajo vprašanja, ali je bila možna revolucionarna pot v sklopu jugoslovanskih revolucionarnih gibanj. Dejansko je ta teza še vedno živa, ker pri teh piscih prevladuje mnenje, da je bila revolucija v tedanjem času možna edinole v Italiji ali kvečjemu na območju "delavskega" Trsta. V to logiko sklepanja se je po mojem uvrstil tudi D. Kermavner.

Pri tem je moč občutiti pri njegovem pisanju in analiziranju preveč enostransko, rekel bi "idejno" enačenje dveh buržoazij in dveh nacionalizmov. Njegov tekst je dejansko ena sama obtožba proti slovenski buržoaziji v Trstu in na Primorskem in proti socialno demokratskim reformistom slovenske narodnosti, ki so šli "na limanice" slovenski buržoaziji. Ta način gledanja na vlogo slovenske buržoazije in reformistične socialne demokrate je po mojem preveč shematičen: ne izhaja iz globlje analize specifične teže obeh buržoazij, obeh nacionalizmov. Italijanska je vendarle predstavljala imperialistično državo, zmagovito v vojni, z imperialističnimi apetiti. Italijanska buržoazija v Trstu je imela v svojih rokah vse vzvode oblasti. Slovenska buržoazija je bila šele v rasti in se je v zadnjih dvajsetih letih pred svetovno vojno soočala z vsakovrstnimi ovirami, diskriminacijami gospodarskega, družbenega, političnega in kulturnega značaja, kar je privedlo do tega, da jo je italijanska buržoazija takoj po vojni izbrisala kot gospodarsko in delno

politično moč najprej v dobi vojaške zasedbe, nato še v fašističnem obdobju. Zato se je tudi tedaj postavljalo vprašanje: katera buržoazija je najbolj nevarna, katera buržoazija je objektivno, kljub svojemu protidelavskemu bistvu "objektiven zaveznik" delavskega gibanja, kateri nacionalizem je treba tolči in katerega preusmeriti v naprednejše tokove subjektivnega in objektivnega značaja? Na to vprašanje je tržaško in italijansko delavsko gibanje žal odgovorilo s shematizmom: boj proti vsakemu nacionalizmu, oziroma slovenski revolucionar je dolžan najprej obračunati z lastnim nacionalizmom, italijanski z lastnim, kar je privedlo do tega, da je delavsko gibanje objektivno pomagalo italijanski buržoaziji, da odpravi svojega konkurenta slovenske narodnosti, in si je odvzelo možnost močnega zaveznika v boju proti italijanski imperialistični buržoaziji.

Mislím, da je D. Kermavner v svoji knjigi zagrešil isto napako. To napako nadaljuje F. Klopčič.

Ob tej napaki je D. Kermavner zagrešil še drugo. V svojem napetem napadu na slovensko meščanstvo, na t.i. "narodnjaško" zgodovinopisje, na reformistični del socialne demokracije je izpustil iz svoje analize dejavnik, ki ga ne bi bil smel prezreti, ker je postal v določenem trenutku dominanten in je sebi podvrgel vse druge elemente, tj. fašistično gibanje. Fašizem je bil ob svojem nastanku urbano gibanje edino v Trstu, drugje je nastal kot agrarna reakcija proti revolucionarnemu vrenju poljedelskih delavcev in se je šele pozneje preselil v italijanska mesta. Fašistično gibanje v Trstu je kot nadaljevanje italijanskega nacionalističnega gibanja v mestu postalo udarna sila tržaške italijanske buržoazije in ne slovensko-italijanske buržoazije. Pozabiti na to dejstvo pomeni izkrivljati sliko tedanjega časa in pozabiti, da je bilo fašistično gibanje v Trstu in pozneje na Primorskem in v Istri udarna sila proti delavskemu gibanju in slovenski ter hrvaški narodnosti kot *celoti*. In "à la guerre comme à la guerre" slovenska buržoazija kakršnegakoli odenka, četudi je "strašno" napadala delavsko gibanje, je bila objektivni zaveznik delavskega gibanja. Ne trdim, da bi bili morali tedanji revolucionarji to upoštevati. Vendar po tolikih letih lahko trdim, da je bilo tedanje vodstvo revolucionarnega gibanja slepo v tem pogledu in zato je po mojem slep tudi D. Kermavner, če danes po 50 in več letih trdi isto, kar so trdili tedanji revolucionarji, (najprej levi socialisti, nato komunisti). "Revidirati" zgodovinsko interpretacijo ne pomeni govoriti "ex post factum", marveč odkrivati napake, ki so verjetno otežile pot revolucionarnega gibanja. "Revidirati" zgodovinsko interpretacijo s tem, da daješ prav tedanjim napakam, pomeni deterministično gledati na dogodke, jih idealizirati in politično "briniti" pred drugimi interpretacijami vsakršen korak revolucionarnega gibanja, kar mu prav gotovo ne koristi.

D. Kermavner se v svojem tekstu stalno bavi z mislijo, da je bilo v Trstu v tedanjih povojnih časih zelo močno revolucionarno gibanje, ki bi bilo lahko izvedlo revolucijo. Svoje trditve ne uokvirja v širšo panoramo, ki bi resnično odražala pravo sliko stanja. Revolucionarnost tržaških množic oziroma delovnih množic (ne le delavskih) je prihajala do izraza ob zlomu habsburške monarhije. Te revolucionarnosti sta se prav gotovo prestrašili tako italijanska kot slovenska buržoazija. Čeprav nam D. Kermavner ne podaja konfiguracije objektivnih "revolucionarnih" pogojev, naj mu verjamemo na besedo, da je bilo revolucionarno vrenje na vrhuncu in da bi lahko izvedlo določene spremembe. Vendar D. Kermavner ne upošteva, da so bili organizirani oddelki delavskega gibanja (socialni demokratje) deljeni na slovenski in italijanski odred, znotraj treh pa še na desni, sredinski, levičarski in ultralevičarski odred, kar je prav gotovo oteževalo zadevo. Vendar mislim, da se predvsem prezira "zunanji dejavnik", ki je bil v tedanjem času odločilnega ali vsaj bistvenega značaja: zmagovita Italija z lastno zmagovito vojsko v zmagovitem imperialističnem bloku. Zato je brezpredmetna vsakršna diskusija o napaki slovenskih narodnjakov in socialnih demokratov, ki so šli v Benetke po "zavezniško"

vojsko, čeprav so dobro vedeli, da gre za italijansko vojsko. Pikolovsko govoriti o tej epizodi pomeni odvracati in odvrniti pozornost od bistvenega položaja, v katerem se je nahajal Trst in v katerem so se odvijali tržaški dogodki z vso pisanostjo političnih sil.

Po drugi strani precenjevati revolucionarne dogodke v Trstu in njegovi bližini v septembrskih dneh 1920 pomeni napihnniti možnosti določenega revolucionarnega vrenja, ne da bi se upoštevalo dejstvo, da je mesec dni prej po vsej Italiji propadla zasedba tovarn, ki jo je strla italijanska buržoazija z odločilno pomočjo svojega udarnega gibanja — fašizma. A. Gramsci je že v tedanjem trenutku ugotavljal, da je bila zasedba tovarn zadnji povojni revolucionarni krč in da je od tedaj dalje postalo jasno, kako se je pojavila na italijanskem obzorju tretja alternativa v obliki fašizma. Zato se je v okviru lastne skupine, ki je nato januarja 1921 ustanovila komunistično stranko — sekcijo internacionale, začel boriti proti A. Bordigi, ki tega ni razumel in je še vedno imel za sovražnika celoto italijanske buržoazije, namesto da bi v malomeščanskih in zmernejših meščanskih vrstah iskal zaveznike proti udarni moči najbolj konservativne buržoazije, ki je uporabljala fašizem.

Po mojem D. Kermavner precenjuje pomen septembrskih dogodkov v Trstu, ker ne izhaja iz objektivne analize tedanjih bojujočih se sil. Ne glede na to, kako je nastalo in kako se je zaključilo to revolucionarno dejanje v Trstu, lahko danes ugotovimo, da tedaj poleg subjektivnih ni bilo niti pravih objektivnih pogojev, saj je revolucija v Italiji že propadla na celi črti in se je dejansko začela doba drugačne bitke: ali bo antifašistični del buržoazije v Italiji zmožegal preprečiti fašistično diktaturo. Tu se je ponovno postavljalo vprašanje zavezništva: bo delavsko gibanje šlo prek svojih shematizmov in pomagalo antifašističnemu delu buržoazije ali ne. Vsi vemo, kako se je zadeva končala. In drugače se ni mogla končati v Trstu, saj je bil Trst že v okviru Italije. Vendar se je v Trstu odigravala poleg splošne tragedije še posebna: tragedija slovenske in hrvatske narodnosti.

Pri slovenski in hrvatski narodnosti v okviru Italije se je treba spraševati: ali ni revolucionarno gibanje s tem, da je odklanjalo, odbijalo in tolklo obstoječo slovensko in hrvatsko buržoazijo in vse skupaj postavljalo edinole na razredno raven ter mehanično pojmovalo razrešitev nacionalnega vprašanja le po zmagi proletariata, slabilo svoje lastne pozicije in s tem pomagalo svoji lastni zadušitvi? To je vprašanje, ki si ga je treba zastaviti, saj so "sleparske" volitve 1924, tj. že v dobi Mussolinijeve vlade, kljub fašističnemu nasilju dokazale, da večji del slovenskih in hrvatskih množic v t.i. Julijski krajini sledi "lipovi vejici", t.j. buržoaznim političnim formacijam. To se je zgodilo v veliko večji meri leta 1921, tj. v času, ki naj bi bil po mnenju D. Kermavnerja še vedno revolucionarno ploden. Najmanj, kar lahko trdimo je to, da revolucionarno gibanje poleg vseh drugih hib, ki jih je imelo, ni sklenilo zavezništva s kmečkimi množicami slovenske in hrvaške narodnosti. Slovenske in hrvatske množice so bile v svoji večini nacionalno zavedne in v proletarskem gibanju niso še našle odgovora na svoja narodna vprašanja, verjetno niti na svoja socialno-ekonomska vprašanja ne. Zato je zaman sklicevanje na revolucionarnost Trsta (kakšne kvalitete je bila ta revolucionarnost, bi bilo treba podrobneje preveriti), ko bi Trst celo v primeru pozitivnega izida morebitne revolucije postal Pariz junija 1848 in ne marca 1871. Vse prav: celo poraz revolucije pomeni nekaj v zgodovini napredka. Vendar: Trst oziroma njegove "revolucionarne" sile so bile poražene mnogo prej in septembrski dogodki so bili le zadnje dejanje neke tragedije. Pri tej tragediji je bilo delavsko gibanje osamljeno v samem Trstu in osamljeno v širšem deželnem okviru, ker se je naslanjalo samo na neko ozko in sektaško delavsko pojmovanje revolucionarnosti brez povezave z vsemi elementi, ki bi mu bili lahko odločilni zavezniki, med temi tudi nacionalno antiitalijansko gibanje.

V tem okviru ni odveč poudariti, da marsikdaj pozabljamo pretresati nekatera vpra-

šanja, ki se zdijo rešena enkrat za vselej in si jih nihče ne upa analizirati v njihovi abstraktni možnosti. Ne vem, zakaj večina napredno usmerjenih zgodovinopiscev jemlje kot danost italijansko zasedbo Primorske in se negativno ali molče izogne vprašanju o možnosti boja za priključitev tedanje Primorske k tedanji Jugoslaviji. Čeprav je bila odločitev že jasna, ne bi smeli prezreti dejstva, si je večina Slovencev in Hrvatov v tedanji Julijski krajini želela priključitve h kakršnikoli Jugoslaviji kot "nacionalni" državi. Menim, da to ni bilo nič bolj reakcionarno kot želja Italijanov, da se združijo z lastno narodno državo. Iz poznejših dogodkov je razvidno, da del italijanskega revolucionarnega gibanja, ki je po "državni" logiki Kominterne "kontroliralo" tudi komuniste slovenske in hrvatske narodnosti, te želje ni razumel in da je bilo treba veliko naporov okrog tridesetega leta in še pozneje, da je prišel do spoznanja o nujnosti gesla po samoodločbi do odcepitve. Šele v tistem trenutku je revolucionarno gibanje med Slovenci in Hrvati postalo bolj množično in je združilo nacionalno z razrednim in s tem delno odpravilo shematična gledanja polpretekle dobe. Upoštevanje poznejših popravkov nas sili k spoznanju, da ne moremo naprtiti slovenski in hrvatski primorski buržoaziji in "oportunističnemu" delu revolucionarnega gibanja krivdo za poraz nekaterih revolucionarnih tendenc iz prve povojne dobe. Takšen način gledanja izkrivlja podobo resničnih dogodkov in zamegljuje pravo sliko o vseh krivcih, ker ni res, da je revolucionarno, kar se *proglša* za revolucionarno, temveč je revolucionarno to, kar privede do revolucionarnih dejanj in rezultatov.

V bistvu, ko sem vzel v roke tekst D. Kermavnerja, sem pričakoval veliko več. Sklicevati se na napake Golouha, Regenta, na pravovernost Martelanca ipd. ne daje prave podobe. Vzeti si za vzor nekega pisca in rezati do skrajnosti vse ostale ali tiste, ki nam niso simpatični, ni preveč "zgodovinsko", je edinole posthumno politično dejanje. Vzeti v roke knjigo M. Kacin Wohinčeve in jo po vsej sili hoteti postaviti na zatožno klop je prav tako politično dejanje. In zato me tekst D. Kermavnerja z nastopi F. Klopčiča ne prepričuje. Pričakoval sem sintezo, znašel sem se pred razčlenitvijo besed, pred stavki, iztrganimi iz konteksta, da bi se marsikdaj s kančkom hudobije skušale po vsej sili dokazati nasprotno tezo, ki zame niso nove, marveč se vlečejo z rdečo nitjo iz dobe pred prvo svetovno vojno do nekaterih sedanjih spominov nekaterih tržaških revolucionarjev: Ta rdeča nit je: slovenski nacionalizem je ravno tako nevaren kot italijanski, slovensko buržoazijo je treba ravno tako tolči kot italijansko, čeprav je slednja najmočnejša; le italijanske razmere so bile godne za revolucijo; nacionalistično je bilo težiti po priključitvi k tedanji Jugoslaviji, nacionalistično in protirevolucionarno je bilo, zahtevati posebno organizacijo narodnega značaja za Slovence in Hrvate; pravi internacionalizem je bil edinole v vrstah vsedržavnega italijanskega delavskega gibanja, ki je bilo "suvereno" nad vsem ozemljem, ki je pripadalo Italiji, kot je narekovala Kominterne, neupoštevajoč, da so verjetno nacionalne manjšine imele veliko skupnega tudi z revolucionarnimi oddelki matičnega naroda (to dejstvo je morala Kominterne priznati pozneje, ko so se Slovenci in Hrvatje pridružili oboroženemu boju jugoslovanskih narodov in narodnosti).

Nočem trditi, da se D. Kermavner drži te niti, vendar se mi zdi, da ni dovolj podrobno analiziral ravno te trditve zgodovinopisja Italije in italijanskega delavskega gibanja, da bi prišel do zaključka, kako je pomanjkljivo valiti vse odgovornosti na določen del prebivalstva in kako je krivično obtoževati "narodnjaštva" zgodovinopisce, ki se skušajo otresti tako omenjenih "aksiomov" nekaterih italijanskih naprednih piscev kot resnično narodnjaškega in romantičnega gledanja na preteklost.

Vsekakor je vse, kar sem povedal, še vedno edinole moje osebno mišljenje, torej subjektivno. Mislim, da sem le skušal malo širše zajeti obravnavana vprašanja, ki jih je

sprožil — to je njegova zasluga — tekst D. Kermavnerja. V upanju, da nisem nobenega užalil in da nisem nobenemu nalepil kakršnekoli etikete, bi si želel veliko več takšnih razprav, da bi se vsi skupaj rešili nekaterih mitov, ki še vedno prevladujejo, ko pišemo ali obravnavamo zgodovino delavskega gibanja, marsikdaj iztrgano iz konteksta širšega družbenega, gospodarskega, političnega, kulturnega in nacionalnega dogajanja.

Stane Vilhar: Nekaj pripomb k diskusiji

Oster ton Kermavnerjeve knjige nas ne sme odvrniti od poglobljenega preučevanja razrednih in nacionalnih interesov in konfliktov.

Menim, da je tov. Šišковиč v svoji obsodbi tona, v katerem je napisana knjiga D. Kermavnerja, prestrog ter da ne drži njegova trditev, da so v Italiji v podobnih polemičnih spisih bolj zmerni in obzirni. Tudi v Italiji, kot se samo po sebi razume, znajo biti agresivni in celo strupeni. Primerov bi se lahko našlo brez števila.

Če je že govora o tonu, o stilu, tedaj nikakor ne gre pozabiti, da je D. Kermavner bil v svojih razpravljanih vedno borben, ognjevit, nepopustljiv v svojih stališčih, da se je redkokdaj zmotil in da je znal svojo zmoto tudi odkrito priznati.

Ta ton njegove razprave nikakor ne bi smel zavirati diskusije o problemih, ki jih v svoji knjigi obravnava. Saj gre vendar za važne stvari in če so morda nekatere njegove trditve netočne, se pač ost bodice obrne proti njemu samemu.

O njegovem delu bi dal nekaj kratkih pripomb.

Najprej, da v delih dr. M. Kacin-Wohinčeve in dr. D. Kermavnerja niso dovolj poudarjeni gospodarski in socialni problemi primorskega prebivalstva, iz katerih so nujno izhajale njegove politične usmeritve. To manjka, oziroma je le bežno nakazano. Neupoštevanje teh faktorjev pušča odprta vrata vsaki poljubni politični fantaziji.

D. Kermavner se ne spušča v razglabljanja o ekonomski situaciji, opozarja pa pogosto, da je treba pristopiti k analizam tedanjega splošnega stanja na Primorskem, izhajajoč iz razrednih stališč in upoštevajoč, da v obrambi narodnostnih pravic delavsko gibanje ni zaostajalo za narodnjaškim, meščanskim.

Vse premalo pozornosti je posvečeno pri nas tisti kontinuiteti italijanske politike, ki je pripeljala do okupacije in do aneksije Primorske in Istre k Italiji in ki je uživala veliko podporo tudi med italijanskimi množicami.

V zvezi s to podporo vzemimo za primer takšno osebnost kot je zgodovinar A. Tasca, stari socialist, član vodstva KPI od njene ustanovitve. Ta je sredi tridesetih let, po izključitvi iz KPI, napisal svoje znano delo o fašizmu, kjer pravi, da je Italija s prvo svetovno vojno dobila svojo dokončno mejo na vzhodu in s tem zaključila zgodovinski proces risorgimenta, boja za osvoboditev in zedinjenje Italije.

Italijanska aspiracija po meji, kot je bila zakoličena po prvi svetovni vojni, gre daleč nazaj v preteklost, najti jo je že leta 1830 pri Mazziniju, propagirali so jo v Italiji skozi celo stoletje. Obravnava o teh tradicionalnih italijanskih ekspanzionističnih ciljih je v naših zgodovinskih delih pomanjkljiva in tako je pravzaprav težko razumeti tisto skoraj splošno soglasje, ki je vladalo v Italiji v pogledu nekakšnih nespornih italijanskih pravic do tako imenovane Julijske krajine.

Opravka imamo tu z zgodovinskimi, a še aktualnimi problemi. Tov. Šišковиč je navedel nekaj novih misli iz "Zgodovine KPI", ki jo je nedavno objavil eden izmed vidnih članov vodstva KPI G. Amendola. Naj dodam, da je med temi navidezno novimi

mislimi tudi ta, da je po Kobaridu velika večina Italijanov zavestno sodelovala v končnem vojnem naporu in da je Italija prvič v zgodovini svojega zedinjevanja z zmago končala neko vojno ter da je šlo za dejstvo, ki bi ga bila morala KPI po 1. svetovni vojni oceniti v vsem njegovem globokem pomenu.

Danes smo pričé demokracij in nasilij v Trstu in volilne zmage Liste za Trst, ki druží razne bivše fašiste, neofašiste, šoviniste, avtonomiste raznih barv. Pri tem se budi spomin na leto 1919, ko je prav v Trstu prišlo do prvih fašističnih terorističnih akcij, ki so se potem razširile v notranjost Italije. V ozadju je seveda problem tržaškega zaledja, ki pa se danes konkretno postavlja v novih okoliščinah in pogojih, v duhu medsebojnega razumevanja in sodelovanja, kot ga predvidevajo Osimski sporazumi.

D. Kermavner se v svoji knjigi večkrat dotika vprašanja, ki si ga postavlja zgodovinarica Kacinova in sicer: "Kaj je gnalo slovenski proletariát in slovenske kmete na Primorskem v socialistično gibanje?" Tov. Kacinova pravi, da na to vprašanje še danes nimamo zadovoljivega odgovora. To je dokaj čudno vprašanje. Zakaj pa se ji sploh vsiljuje? Pač zato, ker ne posveča dovolj pozornosti ekonomskemu in socialnemu aspektu situacije, v kateri se je slovensko delovno ljudstvo znašlo po italijanski okupaciji. Zgodovinarica sicer poskuša najti neko razlago, vendar ni niti sama z njo zadovoljna.

Mislim, da je v tem pogledu kritika D. Kermavnerja na mestu.

Delovni ljudje na Primorskem, ki so vstopali množično v socialistično in potem v komunistično gibanje ali ki so z njim simpatizirali, še danes lahko dajo zelo konkreten odgovor na vprašanje, kaj jih je gnalo v revolucionarno gibanje. Druge izbire pač niso imeli v tej Primorski, takšna kot je tedaj bila, skrajno revna dežela, ki ji je grozila mrčna prihodnost.

Tov. Kacinova sicer prizna, da je bilo primorsko ljudstvo po vojni revolucionarno orientirano in to iz istih razlogov, kakor delavci in kmetje skoraj vseh drugih evropskih dežel. D. Kermavner pravi, da je to bilo tudi Regentovo mnenje.

Primorsko ljudstvo je imelo še nekaj razlogov več za tako svoje revolucionarno razpoloženje, saj se je znašlo pred grožnjo nacionalne in ekonomske katastrofe.

Tej ugotovitvi se tov. Kacinova izogne in pravi, da je bilo najbrž navdušenje primorskega ljudstva nad proletarsko revolucijo bolj stvar čustvene navezanosti na Rusijo kot posledica razredne zavesti in ideološke pripravljenosti.

Ali naj torej iščemo razlago za vzpon socialističnega gibanja na Primorskem prej v neki "panslavistični bolezni" (Kardelj), kot v razredni zavesti in ideološki zrelosti?

Če bi imel ta panslavizem dejansko kakšno vlogo, bi se nujno manifestiral, vsaj v manjšem obsegu v jugoslavizmu. Toda navdušenja nad Jugoslavijo takšno, kot je tedaj bila, je bilo kaj malo.

Iz lastnih opazovanj sem tedaj, kot 15 letni deček v goriški okolici pretresen opazoval kako strastno, nestrpno so goriški koloni na posestvih italijanskih fevdalcev, italijanskih in slovenskih bogatih meščanov, na cerkvenih posestvih pričakovali agrarno reformo, ki bi jo prinesla revolucija.

Tov. Kacinova dvomi v njihovo razredno zavest in ideološko pripravljenost. Marxa seveda niso poznali, ampak trpljenje v štiriletni nesmiselni vojni, italijanska okupacija, neskončno siromaštvo so bili zanje velika šola, izkušnja, iz katere je pač rasla njihova razredna zavest, ki se je izražala v geslih "proč z grofi", "proč z izkoriščevalci", "zemljo tistemu, ki jo obdeluje" in podobno.

Bratstvo med narodi, to je bil njihov internacionalizem, ki ga tov. Kacinova obravnava v nekem pejorativnem smislu in kar D. Kermavner upravičeno kritizira.

Taka je bila torej ideološka priprava goriških in istrskih kolonov in revnih kmetov.

Njihova zahteva se je končno uresničila vsepovsod, na Primorskem, v Istri in v Dalmaciji šele z zmago socialistične revolucije.

Tov. Kacinova navaja težke obtožbe tržaškega narodnjaškega politika dr. Ribača na račun slovenskih meščanskih voditeljev onkraj meje, pa tudi njegovo izjavo: "Edino naše upanje je revolucija v Italiji". Slovenski in italijanski proletariat in siromašni kmetje so govorili isto. In če so oboji ponavljali iste besede, je treba vendarle povedati, v čem je bila med njimi razlika. To je še vprašanje, ki čaka na dokumentiran odgovor. Ribač in z njim ves meščanski sloj je pač računal na jugoslovansko protirevolucionarno intervencijo skupaj s Francijo, ki se je nanjo že pripravljala. Vprašanje je le, če bi ji ljudstvo to dovolilo.

D. Kermavner opozarja, da je v delu M. Kacinove večkrat najti različne odgovore na ista vprašanja. Naj navedem značilen primer: Na eni strani zgodovinarica pravilno ugotavlja, da je bilo slovensko srednje šolstvo v Trstu in v Gorici popolnoma uničeno takoj v začetku italijanske okupacije. Kmalu potem pa navaja iz Gaberščkovih spominov, da se je tedaj na Primorskem kulturno, politično, ekonomsko življenje razvijalo v bistvu prav tako kot pred vojno.

Zgodovinarica piše o popolni pasivnosti narodnjakov na Primorskem, zlasti v prvih povojnih letih. Če je to točno, nastane vprašanje, odkod naj bi ta pasivnost izvirala. Ni dvoma, da so narodnjaški voditelji že davno pred Rapalom vedeli, kakšna usoda čaka Primorsko, saj se je srbska vlada na Krfu Primorski in Istri odrekla že med vojno.

Mislím, da je v tretiranju celotnega problema Primorske treba posvetiti več mesta ekonomskim in socialnim odnosom. Zdi se mi, da je v zvezi s knjigo tov. Kacinove zgodovinar B. Marušič nekje omenil to potrebo.

Zlasti po letu 1930 je obupna in progresivna pauperizacija prebivalstva Primorske začela postopoma ustvarjati med trepečim, lačnim, tlačnim, teroriziranim prebivalstvom tisto vse tesnejšo splošno ljudsko solidarnost, pred katero je bila fašistična oblast pogosto brez moči. Med 2. svetovno vojno je dvig te solidarnosti na višjo raven pripeljal k mogočni afirmaciji Osvobodilne Fronte.

Dr. Franc Rozman: O Tumovem avstromarksizmu v letu 1918

Imel bi dve pripombi. O prvi ne bi podrobneje govoril, ker sta že prejšnja govornika govorila o tem vprašanju. Reči moram, da me je presenetilo, ker tov. Klopčič pravi, da je ta študija Dušana Kermavnerja primer marksističnega zgodovinopisja, ko je pa vendar eden osnovnih postulatov tega zgodovinopisja, da vsak problem obravnava v vsej svoji celotnosti, torej tudi družbenoekonomsko situacijo in to še predvsem; prav v Kermavnerjevi študiji je ta aspekt Trsta in Primorske sploh, povsem neobdelan. Mislím, da je raziskava tega ena najbolj nujnih nalog, če hočemo, da bomo spoznali vse silnice, ki so v takratni zgodovinski situaciji vplivale na konkretna dejanja.

Nadalje mením, da je bil Tuma v letu 1918, ne vem sicer, če do konca leta, še vedno na stališčih, ki jih je zapisal v zadnji številki Naših zapiskov leta 1914, ko se je zavzemal za zaključene gospodarske prostore. Problem zaključenih gospodarskih prostorov je bil v mednarodnem delavskem gibanju zelo pomemben (tu se omejujem na čas prve in druge internacionale, ker razpravljamo o tem razdobju). Vodilni teoretiki obeh internacional so namreč stali na stališču ohranitve zaključenih gospodarskih prostorov in so s tega stališča

bili za ohranitev avstroogrške monarhije ali carske Rusije, ne kot oblike vladavine, ampak kot zaključenega prostora. To je bilo Tumi, ki je zasledoval vso mednarodno delavsko literaturo, seveda znano in je to idejo tudi večkrat prevzemal. Pred kratkim sem našel pismo Tume, ko aprila 1918 piše Rennerju in Bauerju, da naj se obnovi mala internacionala. Torej je aprila 1918 Tuma še bil na stališču ohranitve, ne bom rekel monarhije Avstrije, temveč tega prostora. Kdaj in če je Tuma prekinil s to koncepcijo ne vem, dejstvo je, da je Kermavner edini doslej pregledal vso Tumovo korespondenco in prav gotovo je velika hiba njegove knjige, da o tem ni kaj več povedal.

Kot ilustracijo pomena gospodarskih prostorov v ideologiji delavskega gibanja naj navedem primer iz obdobja wilhelmske Nemčije, ki je za problematiko nacionalnega vprašanja malih narodov bolj interesantna kot primer Avstroogrške, — zategadelj, ker v Nemčiji s strani nenemških narodov ni bilo tako centripetalnih tendenc, kot so bile v Avstroogrski. Po odcepu Alzacije in Lorene po prusko-francoski vojni so se francoski socialisti v Alzaciji predvsem zavzemali za svoje, torej francoske delavske organizacije, za svoje delavske liste, ravno tako je bilo s Poljaki v rajhovskem delu Šlezije, z Danci v Schleswig-Holsteinu in te tendence je v nemškem delavskem gibanju nekaj časa podpiral edino Wilhelm Liebknecht, medtem ko so bili vsi ostali socialdemokrati z Engelsom in Beblom na čelu proti temu in to prav zato, da bi se ohranil enoten gospodarski prostor.

Dr. Ferdo Gestrin: Problem objektivnih in subjektivnih sil

Priglašam se k razpravi predvsem zavoljo tega, ker me tako v razpravi kot tudi v obeh delih, z določenih vidikov zlasti v knjigi dr. D. Kermavnerja, moti močno poudarjeno razdvajanje objektivnih in subjektivnih sil ter ocenjevanje in njihova vloga v prekratnih dneh v Trstu (in na Primorskem sploh). Gre pri tem po mojem mnenju za načelno vprašanje v okviru marksističnega obravnavanja zgodovine, marksistične teorije zgodovine. Sodim, da ne gre v takem obsegu — če sploh gre — ločevati vlogo in pomen objektivnih in subjektivnih sil. Slednje so vsekakor sestavni del objektivnih sil; še posebej prihaja ta povezanost do izraza v tem, kako se subjektivne sile v posameznih zgodovinskih trenutkih odločajo. V vsakokratni situaciji je namreč vedno mogoča cela vrsta možnih odločitev, za katere se odločajo subjektivne sile. Kvaliteta teh odločitev je zavisna tako od objektivnih sil kakor tudi od stopnje družbene zavesti subjektivnih sil. V vsakem primeru — o tem sem prepričan — je vsakokratna odločitev subjektivnih sil taka, da najbolj odgovarja njihovim postavljenim ciljem, seveda glede na razumevanje problema, o katerem dajejo odločitev. To razumevanje zavisni tudi od družbene zavesti. No, tu smo pri bistvu problema, ki so ga postavljali o vlogi subjektivnih in objektivnih sil vsak po svoje oba avtorja in diskutanti v zvezi s prekratnim obdobjem v Trstu (manj na Primorskem v celoti). Prepričan sem, da je bila odločitev, — iti v Benetke in poklicati antantne sile v Trst, čeprav se je vedelo, da je tam le italijanska vojska, — za vodstvo narodnega sveta v tedanji situaciji v Trstu najboljša, kar si jih je moglo zamisliti. Objektivno vzeto seveda ni bila, kar so kmalu pokazali sami dogodki. Menim, da ne bi smeli pri oceni tega dogodka in časa izhajati iz neke aprioristično postavljane revolucionarne situacije. Teoretično je povsem jasno, da je vsaka oblika odpora, boja tudi če trenutno ne uspe, kal poznejših močnejših revolucionarnih nastopov in, vsaj, trdnejša baza poznejšim bojem. Če bi narodnjaki in socialna demokracija tedaj pokazali aktivni (ne samo besedni) odpor proti italijanskim zahtevam in poteku dogodkov po prihodu

italijanske vojske v Trst, bi to drugače odmevalo po svetu že tedaj in pozneje na pariških pogajanjih. Toda prepričan sem, da rešitev problema Trst (in Primorske) zavoljo tega ne bi bila bistveno drugačna od te, ki so jo tedaj sprejeli. V osnovi je bila določena — sprva na račun habsburške monarhije, nato proti novi, na ruševinah te monarhije nastajajoči jugoslovanski državi — v okviru drugih, močnejših sil, kakor so bile tiste, ki so nastopale proti. Toda takega nastopa ni bilo, ne glede na to, da so se tako v Trstu kakor tudi na Primorskem počasi krepili elementi revolucionarne situacije. Vzrok za to ni bil samo v subjektivnih ampak tudi objektivnih silah. Tako je dejstvo, govorim samo glede na stanje v Trstu, da je bil tja do aprila 1919, — ko ni bilo več mogoče iz lokalnih, tržaških okvirov bistveno vplivati na tok dogodkov, — dr. H. Tuma, ta najbolj pronicljiv duh, človek z najbolj naprednimi načeli — tudi o reševanju narodnega vprašanja — v slovenski sredini Trsta, izrinjen od možnosti odločanja, izoliran od vodstva in celotne socialne demokracije in ni imel za seboj delavskih množic. Za Tumo torej ni obstajala objektivna revolucionarna situacija, ni mogel pravzaprav ničesar storiti. In obratno, revolucionarnost med slovenskim delom socialne demokracije, med slovenskim delavstvom v Trstu raste šele od meseca aprila tega leta dalje, ko se v obravnavanem problemu tudi ni dalo dosti ali celo nič spreminjati.

Razprava je pokazala, da bo ne glede na to, da sta avtorja obeh del mnogokje globoko posegla v problematiko te zgodovinske dobe v Trstu (in Primorski), potrebno obravnavati še vrsto vprašanj, ki sta jih nakazala, se jih dotaknila, a ne do kraja rešila. Zlasti velja to za gospodarsko in družbeno stanje tistega časa na celotnem ozemlju Primorske. Tudi vprašanje odnosa med objektivnimi in subjektivnimi silami je eno izmed njih; ob takratnih zelo zapletenih dogajanjih bi se dalo to vprašanje razrešiti z osvetlitvijo z različnih aspektov ali pa bi vsaj prišli do novih pogledov, ki bi služili razvoju marksistične teoretične misli.

Dr. Bogo Grafenauer: Opozorilo o Kermavnerjevi metodi

Nekaj kratkih opomb. Zelo se strinjam, kar je tov. Gestrin rekel na koncu. Mislim, da spada družbena struktura in da spada politična struktura, ki bazira na družbi, dejansko med objektivne predpogoje kakršnekoli politične situacije. Zaradi tega ni mogoče govoriti preprosto o tem, take in take razmere so bile, brez upoštevanja teh elementov. Samo če ti elementi ustrezajo, potem bi obstajali resnični pogoji za revolucionarno situacijo, medtem ko na str. 110 D. Kermavner zelo jasno napiše: Tuma je bil v tistih prvih dneh popolnoma osamljen. V resnici je imel določeno koncepcijo, ki bi ob popolnoma drugačnih objektivnih situacijah prišla v poštev, ampak v tej objektivni situaciji preprosto ni mogla.

Opozoril bi na to, da tako stališče do vprašanja gospodarske in družbene strukture pri Kermavnerju ni osamljeno. Lotil se je tega vprašanja pravzaprav poglobljeno samo v eni knjigi. In sicer v prvem zvezku Zgodovine Gorenjske, kjer v resnici to zelo lepo analizira in prav to je tisto, kar prvi knjigi zgodovine Jesenic in Gorenjske daje njeno posebno težo. S tem zelo lepo rešuje vprašanje strukture delavskega gibanja na Jesenicah itd. Medtem sem ga pri opombah k Prijatelju, ki jih je napisal in zbral v njih sila veliko novega gradiva, osvetlil v marsičem tedanjo situacijo, vprašal: ti v bistvu pravzaprav, razen pri delavskem gibanju, dopolnjuješ samo odgovore na vprašanja, ki jih je postavil

Prijatelj, medtem ko puščaš gospodarsko in družbeno zgodovino ob strani. Začudil sem se odgovoru na to. Pri oceni njegovega dela je vselej treba imeti to pred očmi. Rekel je, tō pa ni naloga, ki sem si jo zastavil pri svojem zgodovinarskem delu. Moja naloga, ki sem si jo postavil, je v bistvu reševati vprašanja politične zgodovine in ne družbene in gospodarske zgodovine. To je prav, da povemo, da se zavedamo, da je Kermavnerjeva metoda v tem pogledu omejena, da ni konkretno zagrešena prav na tej problematiki, to je enostavno njegov pristop. To je z ene strani opravičilo omejene obravnave tega vprašanja, z druge strani pomeni seveda to metodološko bistveno pomanjkljivost njegove metode.

Dr. Milica Kacin—Wohinz: Pojasnilo

Moti me, da tov. Vilhar citira iz moje knjige po Kermavnerjevi knjigi in da ne oceňuje moje knjige kot take. Imam vtis, da nekateri — to najbrž ne velja za tov. Vilharja — poznajo moje delo le skozi Kermavnerjevo knjigo, sicer bi lahko v desetih letih, odkar je moja knjiga izšla, že prej povedali svoje mnenje. Da ne bi zavlačevala razprave glede na pozno uro, bom na Vilharjeve pripombe odgovorila pismeno.

Dr. Dušan Nećak: Ali je Kermavnerjeva knjiga pisana polemično in netovariško?

Treba je odgovoriti še na vprašanje, ki ga je zastavil tovariš predsednik in o katerem sta govorila tudi tovariš Šiškovič in tovariš Vilhar: Ali je pisana knjiga tovariša Kermavnerja polemično, netovariško itd.? Mislim, da je treba na to vprašanje odgovoriti konkretno, čeprav so se predgovorniki odgovoru izogibali in so vsi poudarjali le to, kako je bil Dušan Kermavner vehementen, kako je imel neobičajen stil in tako naprej. Zame ni neobičajen stil, če zgodovinar, ki je komunist, piše marksistično in pristopa do zgodovinopisja marksistično, napiše tudi (na strani 18) takole: "tu se tudi Milica Kacin—Wohinz za trenutek znajde na levičarskem stališču". In če hočem biti še bolj konkreten, bom rekel: Tudi tovariš Šiškovič je govoril zelo vehementno, a s tem ni nikogar žalil in ni bil do nikogar netovariški.

Drugi primer. Če kdo napiše: "takoj nato skuša pogasiti revolucionarno situacijo v Trstu — z gasilskim — vprašanjem mednarodne proletarske podpore ..." se mi zdi, da vrinek "gasilski" pomeni osebno diskvalifikacijo formirane osebe in zgodovinarke, kakršna je tovarišica Milica Kacin—Wohinz.

Tretji primer, za katerega menim, da sodi med politične diskvalifikacije, najdemo na strani 9: "morda jo je mogla le emotivna navezanost na narodnjaštvo in narodnjaško izročilo ...". Zdi se mi, da pri tovariših, ki so prehodili revolucionarno pot in med njimi je gotovo tudi tovarišica Kacinova, ki je bila od svojega 13. leta starosti član SKOJ-a, je komunist in priznana marksistična zgodovinarica, ne moremo govoriti o emocionalni navezanosti na narodnjaško stvar in jo s tem direktno poriniti v buržoazno zgodovinopisje oziroma buržoazno miselnost. Mislim, da je tako pisanje neodgovorno, kljub temu, da smo vsi tovariša Kermavnerja poznali kot vehementnega govornika in kot človeka, ki ni vedno izbiral besed. Moje osebno mnenje je, da je ta knjiga, ta spis, vendarle pisan

netovariško kritično in da je tudi v določenih kategorijah in v določenih izrazih osebno žaljiv, vsaj kar zadeva polemiko s tovarišico Milico Kacin-Wohinz.

Ivan Križnar: Različnost mnenj, pogledov in ocen terja celovit vsebinski in metodološki pristop pri nadaljnjem preučevanju

Diskusija je bila zelo odprta in je Kermavnerjevo delo osvetlila iz številnih zornih kotov. Odkrito smo si povedali, kako ocenjujemo celotno delo in posamezne probleme, ki jih avtor obravnava in kateri problemi še niso dovolj raziskani.

Razprava je posneta in ko bo magnetogram napisan, vam bomo poslali vaše prispevke v avtorizacijo. Komu naj služi avtoriziran zapisnik razprave? Služil bo kritikom te Kermavnerjeve knjige, vendar je z vsebino razprave potrebno seznaniti tudi javnost.

Enotne ocene in stališča sicer ne moremo oblikovati, ker Kermavnerjevo delo in stališča v njem udeleženci današnje razprave zelo različno ocenjujemo. Poenotenje teh različnih mnenj bi razpravi vzelo vso širino in ostrino, pa tudi objektivnost, zato moramo javnost seznaniti z vsebino razprave, kakršna je v resnici bila. Nekaj ocen in stališč je vendar precej enotnih. To velja predvsem za oceno, da temeljnih problemov primorske politične zgodovine po 1. svetovni vojni ne moremo uspešno obravnavati, če so omejeni samo na Trst in ožje ozemlje Primorske, temveč moramo pri tem upoštevati takratne družbene procese v slovenskem, jugoslovanskem, evropskem in celo svetovnem merilu. Drugo enotno stališče je v tem, da političnih problemov ne moremo uspešno analizirati, ne da bi pri tem upoštevali splošne gospodarske in socialne probleme.

V razpravi Zgodovinskega društva po predavanju Branka Marušiča o razmerah na Primorskem po prvi svetovni vojni je Lojze Ude opozoril, da smo Slovenci zavrnilo nadaljnje prodiranje italijanske vojske na slovensko ozemlje severovzhodno od Wilsonove črte samo tam, kjer smo nudili aktiven odpor. Vprašamo se, kako bi se mogli upreti zasedbi slovenskega ozemlja tudi na Primorskem. Za tako aktivnost bi mogli množice pridobiti samo v primeru, če bi jim dali program, ki bi ustrezal njihovim temeljnim hotenjem, tako nacionalnim kakor tudi socialnim. Vendar je tako pripravljenost delavcev in kmetov na revolucionarno akcijo potrebno še temeljiteje preučiti. Najbrž nam pri tem ne zadošča splošna sodba, da je bila revolucionarnost sicer velika, a ker ni bilo revolucionarnega subjektivnega faktorja, ki bi mogel aktivirati množice in jih povesti v boj za njihove nacionalne in socialne interese, so se reakcionarne sile polastile oblasti. Le z organizirano akcijo množic bi bilo mogoče doseči nekaj drugega, kot je nastalo. Ker meščanski in socialdemokratski voditelji tega dejstva niso upoštevali, so izbrali slabšo varianto, kamor sodi tudi pot v Benetke, in preprečevali aktivnost "drhali", ki je pritiskala proti Trstu. Taka politika — pa naj bo razglašena za še tako narodnjaško — ni mogla biti uspešna, ker ni odpirala množicam tudi revolucionarne rešitve socialnega vprašanja. Ali so bile množice za realizacijo takih zamisli pripravljene ali ne, je potrebno še preučiti. Najbrž samo z nacionalnimi gesli tako s slovenske kot tudi italijanske strani množic ni bilo mogoče mobilizirati za odločnejšo akcijo, marveč bi bilo potrebno prisluhniti globljim življenjskim interesom slovenskih in italijanskih delovnih množic. Kako bi bilo to mogoče doseči, je potrebno še preučiti in pri tem upoštevati gospodarske in socialne razmere, kakor tudi splošni položaj v mnogo širšem prostoru.